

Handwritten text in Greek script, likely a historical document or travelogue, overlaid on the red background.

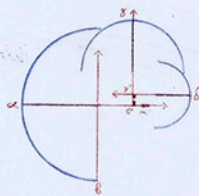

Κύπρος 1700-2000

Αδαμάντιος Διαμαντής

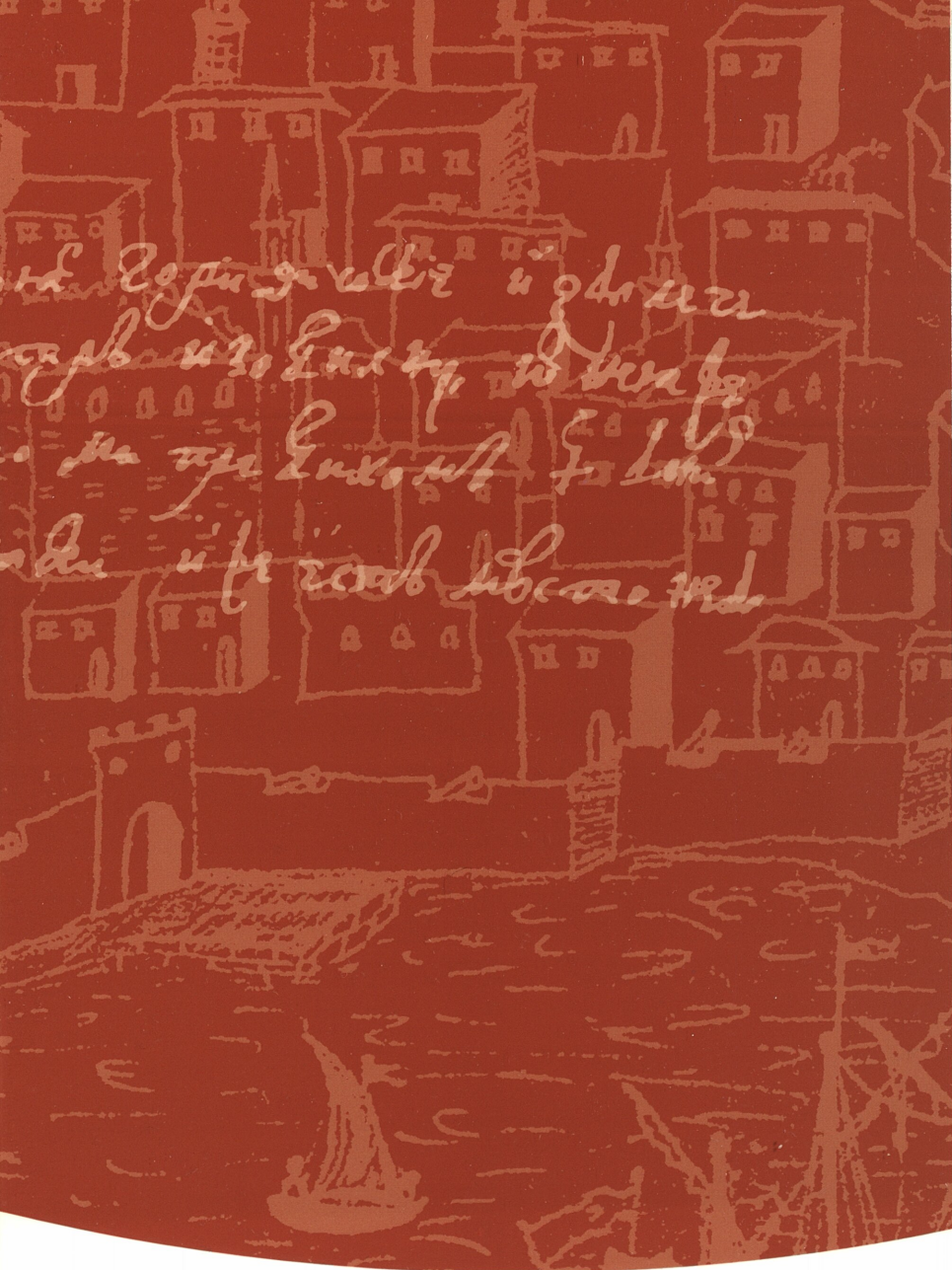
Αρχείο Σπητέρη

Ταξιδιώτες ζωγράφοι
στην Κύπρο 1700-1960

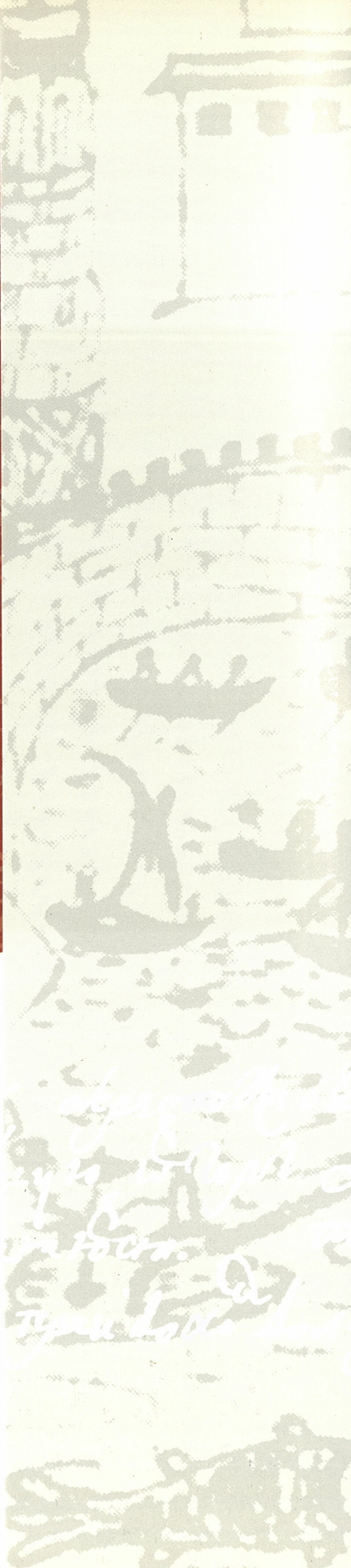

ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΩΝ Α.Π.Θ.

Θεσσαλονίκη 2003

и до рече и до рече
и до рече и до рече
и до рече и до рече
и до рече и до рече

и до рече и до рече
и до рече и до рече
и до рече и до рече
и до рече и до рече

Κύπρος
1700-2000

Κύπρος 1700-2000

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ & ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

Φανή Μουμτζίδου-Παπατζίμα

Δρ Ιστορίας της Τέχνης - Αρχιτέκτων Μηχανικός

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Παναγιώτης Μπίκας

Ιστορικός της Τέχνης

Σαπφώ Μορτάκη

Αρχαιολόγος - Μουσειολόγος

Ευθυμία Μουμτζίδου

ΜΑ Πολιτιστική Διαχείριση - U.L.B.

Δωρόθεος Ορφανίδης

Φοιτητής της Σ.Κ.Τ. του Α.Π.Θ.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Πέννυ Παρτακελίδου

Δέσποινα Χατζηγεωργίου

ΚΤΗΡΙΑΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Νίκος Καλλέργης

Λούις Ρεϊμόνδος

Γιώργος Παππάς

ΦΥΛΑΞΗ

Group 4

ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

Γιώργος Κατσάγγελος

ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Μανώλης Μακριδάκης

Κωνσταντίνος Μέτσης

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

GAP Βασιλόπουλος Worldwide Removers

Ορφεύς Βεϊνόγλου ΔΙΕΘΝΗΣ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΗ Α.Ε.

Schenker Α.Ε.

ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Norstern Colonia Hellas

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Colibri

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

“Σχήμα και Χρώμα” Παραγωγική Μονάδα ΚΕ.Θ.Ε.Α.

Θεσσαλονίκη 2003

© Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ.

ISBN 960-87805-0-0

Η έκθεση πραγματοποιείται με τη στήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού

Κύπρος 1700-2000

Αδαμάντιος Διαμαντής

Αρχείο Σπητέρη

Ταξιδιώτες ζωγράφοι στην Κύπρο 1700-1960
Συλλογή Κώστα και Ρίτας Σεβέρη

ΟΡΓΑΝΩΣΗ- ΓΕΝΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ

Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αλεξάνδρα Γουλάκη-Βουτυρά

Καθηγήτρια Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ.

Γενική Γραμματέας του Τελλογλείου Ιδρύματος Α.Π.Θ.

ΣΥΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ

Δ.Ε.Θ.

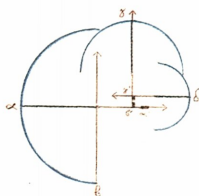
Τμήμα Πολιτιστικών Εκδηλώσεων της Δ.Ε.Θ.

Γεωργία Κατσάνη

Προϊσταμένη

Ταξιαρχούλα Κωνσταντίνου

Θεσσαλονίκη 2003

ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ

ΙΔΡΥΤΕΣ

Νέστωρ και Αλίκη Τέλλογλου

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Δήμος Θεσσαλονίκης
Απόστολος Κ. Φιλιππίδης
Τώνης και Ιωάννα Σπητέρη
Στέφανος και Μαρία Σαμαρά
Διαμαντής Διαμαντής
Πέτρος Μολυβιάτης
Γιώργος Σαββίδης
Φιλώτας και Σοφία Καζάζη
Δημήτριος Τσάμης
κύριος Θανάσης

ΔΩΡΗΤΕΣ

οικ. Όμηρου Γεωργιάδη
Ράλλης Κοφίδης
οικ. Νίκου Σαχίνη
οικ. Βασιλείου Χαλεπά
οικ. Κόντογλου-Μαρίνου
Ιωάννης Γ. Μουρέλος
Έλλη Ορφανού
Ελένη Λαζαρίδου
Μανόλης Τζομπανάκης
Πάνος Παπανάκος
Julia Spitzer-Logothethis

Απόστολος Κιλεσσόπουλος
Ναυσικά Πάστρα
Ελένη Βακαλό
Δημοσθένης Στάικος
οικ. Τότσιου
Τάσιος Κυριαζόπουλος
Μανώλης Γιανναδάκης
Χρήστος Αλαβέρας
Ελένη Ρογκότη
Hannelore Ochs
Κώστας Ανδρέου

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος
Δημήτριος Παντερμαλής
Αντιπρόεδρος
Ιωάννης Κουκιάδης
Γενική Γραμματέας
Αλεξάνδρα Γουλάκη-Βουτυρά
Ταμίας
Ιωάννης Καραβιδόπουλος
Μέλη
Μιχάλης Παπαδόπουλος
Αλίκη Τέλλογλου
Χρύσανθος Ζαμπούλης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΑΠΕΥΘΥΝΟΥΜΕ ΣΤΟΥΣ

Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας

Ευάγγελο Βενιζέλο

Υπουργό Πολιτισμού της Ελλάδας

Ίδρυμα Κώστα και Ρίτας Σεβέρη

Ρίτα Σεβέρη

Δρ. Ιστορίας της Τέχνης

Αλέκο Διαμαντή

Οικογένεια Νίκου Διαμαντή

Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης

Βασίλειο Κουρτέση

Πρόεδρος και Διευθύνοντα Σύμβουλο της Δ.Ε.Θ. Α.Ε.

Πρόεδρο της HELEXPO Α.Ε.

Παναγιώτη Αβραμόπουλο

Εντεταλμένο Σύμβουλο της Δ.Ε.Θ. Α.Ε..

Κυπριακή Πρεσβεία – Σπίτι της Κύπρου

Νάσα Παταπίου

Μορφωτική Ακόλουθο της Κυπριακής Πρεσβείας

Τράπεζα Κύπρου

Ανδρέα Ηλιάδη

Γενικό Διευθυντή Τράπεζας Κύπρου

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου

Ελένη Νικήτα

Αναπληρώτρια Διευθύντρια των Πολιτιστικών Υπηρεσιών

του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου

Νίκο Νικολάου

Μορφωτικό Λειτουργό των Πολιτιστικών Υπηρεσιών

του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου

Γιάννη Κυπρή

Πρόεδρο του Πολιτιστικού Ιδρύματος της Τράπεζας Κύπρου

Λευκή Μιχαηλίδου

Διευθύντρια του Πολιτιστικού Ιδρύματος της Τράπεζας Κύπρου

Στέφανο Σαμαρά

φίλο του Τελλογλείου Ιδρύματος

Παρασκευή Κοκκίνου

Εκδότρια

Η Κύπρος είναι ένα «εργαστήριο» στο οποίο δοκιμάζεται κατά διαστήματα η αντοχή των υλικών της Ιστορίας. Οι εξελίξεις τρέχουν στο νησί της Αφροδίτης, όπου δοκιμάζονται τα υλικά της διεθνούς νομιμότητας, της συνύπαρξης και του διαλόγου με τα οποία εξακολουθεί να γράφεται η ιστορία σε πείσμα όλων εκείνων που πίστεψαν και αποδέχθηκαν το ιδεολόγημα του «τέλους της ιστορίας».

Η Κύπρος όμως, ανεξάρτητα από τις ιστορικές της περιπέτειες, παραμένει μία πηγή έμπνευσης για την καλλιτεχνική δημιουργία και ένας διαχρονικός τόπος πολιτισμού και δημιουργίας. Και αυτήν την πραγματικότητα, που εξακολουθεί να ισχύει παρά το συνεχιζόμενο έγκλημα κατοχής μεγάλου τμήματος της και της διαρπαγής των πολιτιστικών της αγαθών της, έρχεται να αναδείξει η έκθεση αυτή που διοργανώνεται στο Τελλόγλειο Ίδρυμα, με τη συνεργασία της ΔΕΘ, της Κυπριακής Πρεσβείας στην Ελλάδα, του «Σπιτιού της Κύπρου», του Ιδρύματος Σεβέρη και της Τράπεζας Κύπρου.

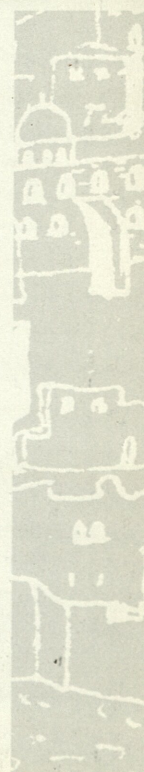
Το σύνθετο αυτό πολιτιστικό γεγονός συνιστά μία εξαιρετική παρουσίαση της διαδρομής του κυπριακού πολιτισμού και της ιστορίας του καθημερινού βίου κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, καθώς παρουσιάζει μέσα από εκθέματα που αποτελούν ταυτόχρονα έργα τέχνης και κοινωνικο-ιστορικά τεκμήρια, μία αντιπροσωπευτική εικόνα ενός τόπου που υποδέχεται και συνθέτει δημιουργικά πολλές πολιτιστικές όψεις και εκδοχές.

Και βέβαια η έκθεση αυτή, χάρη στην υψηλή ποιότητα, την ποικιλομορφία και την αντιπροσωπευτικότητα των εκθεμάτων της, αναδεικνύει την καλαισθησία, την ευρηματικότητα αλλά και τον διαχρονικά ελληνικό χαρακτήρα του κυπριακού πολιτισμού.

Πιστεύω ότι το σημαντικό αυτό πολιτιστικό γεγονός είναι εξαιρετικά πρόσφορο για να γιορτάσουμε για μία ακόμα φορά την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την έναρξη μίας νέας εποχής, όχι μόνο για την Κύπρο αλλά και για την Ευρώπη.

Αθήνα, 15 Ιουλίου 2000

Ευάγγελος Βενιζέλος
Υπουργός Πολιτισμού

Η Κύπρος είναι ένα «εργαστήριο» στο οποίο δοκιμάζεται κατά διαστήματα η αντοχή των υλικών της Ιστορίας. Οι εξελίξεις τρέχουν στο νησί της Αφροδίτης, όπου δοκιμάζονται τα υλικά της διεθνούς νομιμότητας, της συνύπαρξης και του διαλόγου με τα οποία εξακολουθεί να γράφεται η ιστορία σε πείσμα όλων εκείνων που πίστεψαν και αποδέχθηκαν το ιδεολόγημα του «τέλους της ιστορίας».

Η Κύπρος όμως, ανεξάρτητα από τις ιστορικές της περιπέτειες, παραμένει μία πηγή έμπνευσης για την καλλιτεχνική δημιουργία και ένας διαχρονικός τόπος πολιτισμού και δημιουργίας. Και αυτήν την πραγματικότητα, που εξακολουθεί να ισχύει παρά το συνεχιζόμενο έγκλημα κατοχής μεγάλου τμήματος της και της διαρπαγής των πολιτιστικών της αγαθών της, έρχεται να αναδείξει η έκθεση αυτή που διοργανώνεται στο Τελλόγλειο Ίδρυμα, με τη συνεργασία της ΔΕΘ, της Κυπριακής Πρεσβείας στην Ελλάδα, του «Σπιτιού της Κύπρου», του Ιδρύματος Σεβέρη και της Τράπεζας Κύπρου.

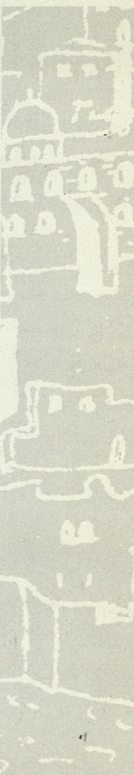
Το σύνθετο αυτό πολιτιστικό γεγονός συνιστά μία εξαιρετική παρουσίαση της διαδρομής του κυπριακού πολιτισμού και της ιστορίας του καθημερινού βίου κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, καθώς παρουσιάζει μέσα από εκθέματα που αποτελούν ταυτόχρονα έργα τέχνης και κοινωνικο-ιστορικά τεκμήρια, μία αντιπροσωπευτική εικόνα ενός τόπου που υποδέχεται και συνθέτει δημιουργικά πολλές πολιτιστικές όψεις και εκδοχές.

Και βέβαια η έκθεση αυτή, χάρη στην υψηλή ποιότητα, την ποικιλομορφία και την αντιπροσωπευτικότητα των εκθεμάτων της, αναδεικνύει την καλαισθησία, την ευρηματικότητα αλλά και τον διαχρονικά ελληνικό χαρακτήρα του κυπριακού πολιτισμού.

Πιστεύω ότι το σημαντικό αυτό πολιτιστικό γεγονός είναι εξαιρετικά πρόσφορο για να γιορτάσουμε για μία ακόμα φορά την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την έναρξη μίας νέας εποχής, όχι μόνο για την Κύπρο αλλά και για την Ευρώπη.

Αθήνα, 15 Ιουλίου 2000

Ευάγγελος Βενιζέλος
Υπουργός Πολιτισμού

Χαιρετίζω με θέρμη την πρωτοβουλία για την οργάνωση της έκθεσης: *Κύπρος 1700-2000*. Για μία ακόμη φορά το Τελλόγλειο Ίδρυμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου μας εκπλήσσει θετικά με τις δραστηριότητές του, λειτουργώντας ως πραγματική εστία πολιτισμού και τέχνης στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή.

Ο εμπνευσμένος συνδυασμός του εξαιρετικού υλικού, δίνει μέσα από εκθέσεις ζωγραφικής, φωτογραφικά ντοκουμέντα και συλλεκτικά αντικείμενα, τη δυνατότητα στους επισκέπτες να θαυμάσουν ένα πανόραμα του κυπριακού πολιτισμού, καθώς και τη συνεχή παρουσία του στη λεκάνη της Μεσογείου τους τρεις τελευταίους αιώνες.

Για πρώτη φορά εκτίθενται στο κοινό ντοκουμέντα και αρχαιακό υλικό για την κυπριακή τέχνη και τη ζωή στη Μεγαλόνησο.

Συγχαρητήρια σε όσους εργάστηκαν για την πραγματοποίηση της έκθεσης, καθώς κατά την εκτίμησή μου, πέρα από την αδιαμφισβήτητη αισθητική της αξία, έχει τεράστια ιστορική και συμβολική σημασία.

Είμαι βέβαιος ότι όσοι περιδιαβούν τον εκθεσιακό χώρο θα αποκτήσουν μια στενότερη σχέση με τον κυπριακό πολιτισμό και θα αποκομίσουν περισσότερες γνώσεις για την ιστορική του διαδρομή και τις επιρροές του από τον 18^ο αιώνα μέχρι και σήμερα.

Χάρης Καστανίδης
Υπουργός Μακεδονίας-Θράκης

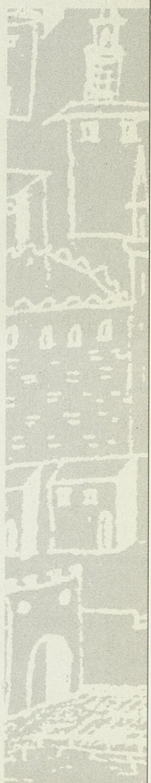
Το Τελλόγλειο Ίδρυμα είναι περήφανο που έχει στη συλλογή του το μεγαλύτερο και μνημειωδέστερο έργο ζωγραφικής της Σύγχρονης Κύπρου. Είναι ένας πίνακας μήκους 18 μέτρων περίπου, όπου ο διεθνώς διακεκριμένος Κύπριος καλλιτέχνης Αδαμάντιος Διαμαντής απεικόνισε τους ανθρώπους της Κύπρου μέσα στο δικό τους κόσμο. Το έργο είχε ήδη ολοκληρωθεί δύο χρόνια πριν από την τουρκική εισβολή στο νησί και γι' αυτό η συμβολική του σημασία είναι τεράστια, ιδιαίτερα φέτος που ξεκίνησε μία νέα φάση της ιστορίας της Κύπρου με την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στην έκθεση που έστησαν οι άνθρωποι του Τελλογλείου για να τιμήσουν την Κύπρο με αφορμή την ΔΕΘ 2003 παρουσιάζονται τριακόσια χρόνια πορείας του νησιού μέσα από έργα τέχνης, χαρακτηριστικά αντικείμενα του καθημερινού πολιτισμού και σπάνιες ιστορικές μαρτυρίες.

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Τελλογλείου ευχαριστεί θερμά τον Κώστα και τη Ρίτα Σεβέρη για τον γενναιόδωρο δανεισμό πολύτιμων έργων της Συλλογής τους και αισθάνεται ευγνωμοσύνη προς τον Τώνη Σπητέρη που δώρησε στο Ίδρυμα το Αρχείο του, τμήμα του οποίου εκτίθεται σήμερα στο κοινό.

Δημήτριος Παντερμαλής

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Τελλογλείου Ιδρύματος

Η μακρόχρονη συνεργασία της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης με το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου υπήρξε εξαιρετικά γόνιμη.

Γι' αυτό και μια πρόταση του Ιδρύματος για συμμετοχή της ΔΕΘ στη διοργάνωση ενός ακόμη σημαντικού πολιτιστικού γεγονότος, όπως η Έκθεση *Κύπρος 1700-2000* δεν θα μπορούσε παρά να γίνει δεκτή με χαρά και με τη βεβαιότητα της επιτυχίας.

Από τις παλιότερες συνεργασίες μας με το Τελλόγλειο Ίδρυμα οφείλω, ενδεικτικά και μόνο, να αναφέρω την Έκθεση *Ευρώ: ένα νόμισμα για την Ευρώπη* (2001) καθώς και την Έκθεση *Η Ελλάδα που αλλάζει – Τέχνη και προσωπικότητες στον 20ο αιώνα* (2002). Δύο γεγονότα που αποτέλεσαν σημαντικές προσφορές προς όλους εκείνους οι οποίοι προσπαθούν να γνωρίσουν όχι μόνο τις πολύμορφες δημιουργίες των καλλιτεχνών μας αλλά και την ιστορία του τόπου μας, παλαιότερη και σύγχρονη.

Της ιστορίας αυτής αναπόσπαστο τμήμα αποτελεί και ο πολιτισμός της Κύπρου, που απλώνεται σε βάθος τεσσάρων χιλιάδων χρόνων.

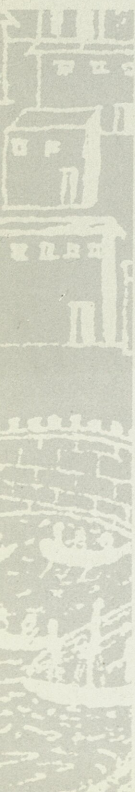
Συνεπώς, μία έκθεση με θέμα τη μεγαλόνησο και ειδικότερα τους τρεις τελευταίους αιώνες του πολιτιστικού και πολιτικού βίου της, ξεπερνάει κατά πολύ τα στενά όρια ενός καλλιτεχνικού γεγονότος:

Αν, μάλιστα, λάβουμε υπόψη μας τη σημερινή συγκυρία, με την Κύπρο πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το πολιτικό πρόβλημα του νησιού να απαιτεί (ακόμη) την οριστική του λύση, η έκθεση *Κύπρος 1700-2000* πιστεύω, ότι αποτελεί χρήσιμη συμβολή στις προσπάθειες που καταβάλλονται τόσο από την Ελλάδα, όσο και από την Κύπρο, για ένα καλύτερο ευρωπαϊκό μέλλον.

Σε όλους όσους εργάστηκαν για τη διοργάνωση αυτού του σημαντικού γεγονότος, ένα μεγάλο ευχαριστώ.

Βασίλειος Κουρτέσης

Πρόεδρος & Διευθύνων Σύμβουλος της Δ.Ε.Θ. α.ε.

Όπως είναι γνωστό, η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης ποτέ δεν περιόρισε τις δραστηριότητές της μόνο στον οικονομικό-εμπορικό χώρο. Εδώ και αρκετές δεκαετίες οι πολιτιστικές της διοργανώσεις αποτελούν καταξιωμένους θεσμούς.

Η συνεργασία της μάλιστα με το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών είναι όχι μόνο σταθερή, αλλά και, νομίζουμε, ωφέλιμη, τόσο για τη Θεσσαλονίκη, όσο και για την ευρύτερη περιοχή της Βόρειας Ελλάδας.

Η φετινή συνεργασία μας με το Ίδρυμα για τη διοργάνωση της έκθεσης *Κύπρος 1700-2000* αποτελεί ένα ακόμη βήμα στη μακρόχρονη όσο και γόνιμη κοινή πορεία μας.

Βέβαια, οι στενοί δεσμοί της ΔΕΘ με την Κύπρο έχουν κι αυτοί τη δική τους ιστορία, το δικό τους θετικότατο παρελθόν με διοργανώσεις σημαντικών γεγονότων οικονομικού κυρίως χαρακτήρα, τόσο στη μεγαλόνησο, όσο και στη Θεσσαλονίκη.

Η φετινή, όμως, έκθεση στο Τελλόγλειο, είναι κάτι το διαφορετικό. Ξεφεύγει, δηλαδή, από τη γνωστή οικονομική πεπατημένη και προσφέρει στους επισκέπτες τη δυνατότητα να γνωρίσουν όχι μόνο κάποιες όψεις του κυπριακού πολιτισμού, αλλά και κάποιες, σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας του νησιού.

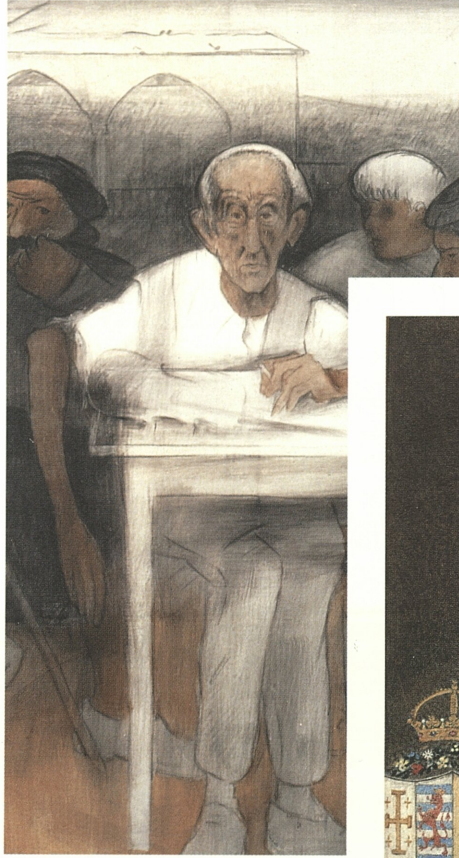
Γνωριμία πολύτιμη και, στις μέρες που ζούμε, απαραίτητη, μια και η κοινή μας ιστορία έχει μακραίωνα παρελθόν και, αναμφίβολα, θα έχει και απεριόριστο μέλλον. Ας μην ξεχνάμε ότι από την περασμένη άνοιξη η Κυπριακή Δημοκρατία είναι πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Προσωπικά πιστεύω ότι το περιεχόμενο της έκθεσης *Κύπρος 1700-000* με τα εξαιρετικά έργα τέχνης και τα πολύτιμα ντοκουμέντα –ειδικότερα της σύγχρονης μας ιστορίας, αποτελεί την καλύτερη εγγύηση για την επιτυχία της διοργάνωσης. Και, φυσικά, σε όσους πήραν μέρος στην προετοιμασία αυτής της σημαντικής έκθεσης, οφείλω να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες.

Παναγιώτης Αβραμόπουλος

Εντεταλμένος Σύμβουλος της Δ.Ε.Θ. α.ε.

Αδαμάντιος Διαμαντής
Στο Καφενείο
1950, μολύβι,
25 x 35 εκ.

(2) Α. Διαμαντής, ό.π.
(σημ. 1), 67-68.

(3) Α. Διαμαντής,
Ταχυδρόμος,
Αθήνα 18 Μαΐου 1964, 22.

(4) Α. Διαμαντής, ό.π.
(σημ. 1), 89.

(5) Α. Διαμαντής, ό.π.
(σημ. 1), 48 και 37.

Έπιανε την κουβέντα με ανθρώπους της υπαίθρου και καμωνόταν πως κρατούσε σημειώσεις. Έτσι σχεδιάζοντας γοργά, «περιληπτικά», αποτύπωνε χαρακτηριστικούς τύπους, πορτρέτα, φιλικά πρόσωπα και ανθρώπους που αντιπροσώπευαν κάτι: τον γλύπτη Τομπούλα από την Λύση, τον Χαραλαμπί από τον Άγιο Επίσκτητο, τον Παπάγιωργη, τον Μάρκο από την Περιστεροπηγή, την Τούρκισα Αρτζού με τον μικρό Κεμάλ, τον Κλεόβουλο Μιχαήλ τον Παραμυθά, τον Βιολάρη Θεόδωρο κ.ά. Και στον κεντρικό άξονα της σύνθεσης επέλεξε τον Παπακωντάντινο από το Πέρα Χωριό της Νήσου, από σχέδιο του 1959, με περιγραφή που συναγωνίζεται το σχέδιο: ψηλός, σωματώδης, περήφανος και επιβλητικός, με τη λάμψη του ράσου και της παπαδοσύνης. Παπός του χωριού, αφέντης, δικαστής, αυταρχικός ίσως μα και δίκαιος ⁽²⁾. Πρέπει να γνωρίσει κανείς τους ανθρώπους της μεγάλης εικόνας έναν-έναν και θα νιώσει να αγγίζει τις ρίζες του νησιού, της παράδοσης, όπως την αντιλαμβάνεται ο Διαμαντής. Προσωπικά, θα μείνω πιστός στον κόσμο μου όσο υπάρχει, όσο θα μένει αληθινός και ζωντανός, όσο θα εξακολουθεί να εμπνέει τον σεβασμό μου. Ο κόσμος αυτός μπορεί να είναι ένα πολυμεταμορφωμένο υπόλειμμα του παρελθόντος, για μένα όμως στάθηκε μια αστείρευτη πηγή εμπνευσης ⁽³⁾. Ας τον ακούσουμε πώς τελειώνει την αφήγησή του: Σήμερα (Μάης 1975) βρίσκω τον εαυτό μου να σκαλίζει ξανά τις ρίζες. Οι χυμοί είναι πάντα εκεί. Τα δενδράκια και τα λουλούδια που σήκωσαν στις καλύβες τους οι ξεριζωμένοι μας φέρνουν λυγμούς και λαχτάρες. Τα νέα βλαστάρια ανδρώνονται. Ο Κόσμος της Κύπρου θεμελιώνει το Κάστρο της νέας ζωής ⁽⁴⁾.

Ο Κόσμος της Κύπρου – έργο ζωής του καλλιτέχνη προέκυψε από μια έντονη εσωτερική αναγκαιότητα. Ήθελε η εικόνα να βγει αβίαστα από την αρχή ως το τέλος. Να έχει την συνέχεια και την continuity μιας υπογραφής. Έμεινε σε λίγα αυστηρά χρώματα, μαύρο, άσπρο, τόνους του καφέ, γιατί στην εικόνα αυτή το σημαντικότερο ήταν το σχέδιο ⁽⁵⁾. Αυτά τα σχέδια, 73 δοκιμές σε μολύβι, αλλά και πέντε μεγαλύτερες δοκιμές για το έργο παρουσιάζονται στην έκθεση του Τελλογλείου Ιδρύματος δίπλα στο τελειωμένο έργο, το οποίο αποτελείται από δέκα τελάρα, έχει μήκος 17,50 μ. και ύψος 1,75 μ. και φέρει 67 πρόσωπα από 30 τόπους και χωριά της Κύπρου.

Αναζητώντας στο αρχείο Σπητέρη – πολύτιμο θησαυρό στο Τελλογλείο Ίδρυμα – στοιχεία που αφορούν νεοέλληνες καλλιτέχνες βρέθηκαν δύο ιδιόχειρες επιστολές του Διαμαντή, του 1964 προς τον Σπητέρη με αναφορές στο έργο του και σε βιογραφικά του στοιχεία. Έχει ενδιαφέρον το σημείο όπου ο Διαμαντής αναφέρεται στον συμμαθητή του στο Λονδίνο, τον γλύπτη Henry Moore, με τον οποίο μοιράστηκε ένα βραβείο σχεδίου το 1923 και το οποίο με την χαρακτηριστική σεμνότητα και ευαισθησία που τον διέκρινε, ζήτησε να παραλειφθεί από το βιογραφικό του στον κατάλογο της έκθεσής του στο Λονδίνο το 1964. Επίσης αναφέρεται σε ένα άλλο σημαντικό έργο της ζωής του, στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης της Κύπρου, το οποίο οργάνωσε και διηύθυνε από το 1950 ως τον θάνατό του το 1994.

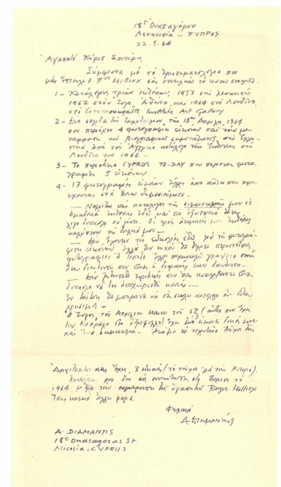
Ο Τώνης Σπητέρης, ο κοσμοπολίτης τεχνοκρίτης και ιστορικός της τέχνης, του οποίου το αρχείο και η βιβλιοθήκη αποτελούν ίσως την

σημαντικότερη δωρεά από τις πολλές που έγιναν στο Τελλόγλειο Ίδρυμα, στο χρονικό διάστημα που ο Διαμαντής δημιουργούσε τον Κόσμο της Κύπρου και συγκεκριμένα, στο διάστημα μεταξύ 1966 και 1972, υπήρξε καλλιτεχνικός σύμβουλος της Κυπριακής Δημοκρατίας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση σημαντικών εκθέσεων που παρουσίαζαν την κυπριακή τέχνη σε διάφορες χώρες. Την διαδρομή αυτή του Σπητέρη για την προβολή και ανάδειξη της Κύπρου στον διεθνή χώρο, που συμβαδίζει ως παράλληλη ενέργεια και προσφορά με το έργο του Διαμαντή, θελήσαμε να παρουσιάσουμε στο κοινό με ντοκουμέντα από το αρχείο του που έρχονται για πρώτη φορά στο φως. Το οφείλουμε στον Σπητέρη, το οφείλουμε στην Κύπρο.

Ήταν το 1966 όταν παρουσίασε τον Τώνη Σπητέρη στον αείμνηστο Πρόεδρο της Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ο Ροζέ Μιλλιέξ, μορφωτικός σύμβουλος της Γαλλικής Πρεσβείας, Διευθυντής του Γαλλικού Μορφωτικού Κέντρου και προσωπικός φίλος του Σπητέρη. Στον Εθνάρχη Μακάριο πρότειναν την οργάνωση μιας μεγάλης έκθεσης κυπριακής τέχνης, ώστε να γίνει γνωστό το νησί στον διεθνή καλλιτεχνικό κόσμο. Η έκθεση αυτή με τον τίτλο *Θησαυροί της Κύπρου* πραγματοποιήθηκε αρχικά στο Μουσείο Διακοσμητικών Τεχνών στο Παρίσι το φθινόπωρο του 1967 ως τις αρχές του 1968 και την εγκαινίασε ο τότε Υπουργός Πολιτισμού στην Γαλλία, ο Αντρέ Μαλρό. Ο Σπητέρης τονίζει για την έκθεση χαρακτηριστικά: *Η έκθεση αυτή υπήρξε ο καλύτερος πρεσβευτής που θα μπορούσε να στείλει η Κύπρος εις το εξωτερικόν* ⁽⁶⁾. Ο πρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής Πάτροκλος Σταύρου γράφει για την έκθεση και τον ρόλο του Σπητέρη σε αυτή:

Η τέχνη της Κύπρου θεωρείτο ως τότε τέχνη επαρχιακή, χωρίς αξιώσεις. Και η νήσος μας ήταν γενικά περισσότερο γνωστή ως τόπος αιματηρών αναμετρήσεων παρά ως κοιτίδα πολιτισμού. Περισσότερα από εκατόν αρχαία αντικείμενα από της 6^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδας, ογδόντα βυζαντινές εικόνες από του 10^{ου} αιώνα μ.Χ., πολλά βυζαντινά κοσμήματα και έργα αργυροχοΐας και αγγειοπλαστικής και περισσότερα από εβδομήντα αντικείμενα κάθε είδους λαϊκής τέχνης απετέλεσαν την Έκθεση εκείνη που έμεινε γνωστή ως οι Θησαυροί της Κύπρου και παρουσιάστηκε, σε δύο φάσεις, σε πολλές πόλεις της Ευρώπης μετά το Παρίσι: Μόναχο, Γενεύη, Μιλάνο, Αθήνα, Βελιγράδι, Πράγα, Μόσχα, Λένινγκραντ, Στοκχόλμη, Βερολίνο. Εκατοντάδες ήταν τα δημοσιεύματα που διετέθησαν στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση των διαφόρων χωρών για την τέχνη και τη ζωή της Κύπρου χάρις σ' εκείνη την Έκθεση. Και πολλές ακόμη οι διαλέξεις σε Πανεπιστήμια και άλλα ιδρύματα. Γι' αυτό και αμέριστη πρέπει να έχει την ευγνωμοσύνη μας ο Τώνης Σπητέρης για όσα έπραξε στον τομέα αυτόν ⁽⁷⁾.

Με ενέργειες του Σπητέρη η Κύπρος συμμετείχε στη Biennale της Βενετίας το 1968, στην οποία έλαβαν μέρος με 22 συνολικά έργα οι Ανδρέας Χρυσόχος, Κώστας Ιωακείμ, Γιώργος Κυριάκου, Χριστόφορος

Επιστολή του Α. Διαμαντή προς τον Τ. Σπητέρη με ημερομηνία 22.5.64. Από το Αρχείο του Τ. Σπητέρη, τ.1.τ.

(6) Δημοσίευμα του Σπητέρη στην εφημ. *Η Μάχη*, 26.4.1968.

(7) *Η εργογραφία του Τώνη Σπητέρη*, Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα, 1990, 23. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται από τον Σταύρου ότι ένα μεγάλο μέρος των βυζαντινών εικόνων (58) εξετέθη στο παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο τον Απρίλιο του 1969 με την ευκαιρία του Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου.

Κάνθος Τηλέμαχος,
Τέσσερις Γυναίκες,
1963, χαρακτηριστικό,
17,7 x 27,3 εκ.
ΠΠ. 2001.367

Κάνθος Τηλέμαχος,
Συγκομιδή
1962, χαρακτηριστικό,
32 x 20,3 εκ.
ΠΠ. 2001.365

Gustave Bouvier
Caterina Cornaro, Queen of Cyprus
1878, υδατογραφία,
55 x 42 εκ.
ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

Σάββας, Γιώργος Σκοτεινός και Στέλιος Βότσης. Ο Σπητέρης υπήρξε επίσης κομισάριος της Κύπρου στην Biennale του Sao Paolo και της Λιουμπλιάνας, καθώς και στη Biennale των Νέων του Παρισιού. Εξέδωσε το βιβλίο *L'art de Chypre*, το 1970 που κυκλοφόρησε και σε αγγλική μετάφραση. Βοήθησε τον Πάτροκλο Σταύρου, όταν πήγε στην Λυόν το 1967 για αγορές έργων που θα δημιουργούσαν την Πινακοθήκη που ετοιμάζε ο Μακάριος. Με προθυμία, ακεραιότητα, αφιλοκερδία και σεμνότητα ο Σπητέρης προσέφερε τις γνώσεις του, τις γνωριμίες του, τις διασυνδέσεις του για την ουσιαστικότερη προβολή της Κύπρου στα διεθνή καλλιτεχνικά κέντρα. Όραμά του ήταν η ίδρυση μουσείου βυζαντινής τέχνης στην Κύπρο, καθώς και η ίδρυση Πινακοθήκης σύγχρονης τέχνης με έργα Κυπρίων καλλιτεχνών.

Από το αρχείο Σπητέρη στην έκθεση αυτή του Τελλογλείου Ιδρύματος παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο κοινό έγγραφα του Σπητέρη, του Μακαρίου, προσωπικοτήτων, αρχαιακό υλικό, φωτογραφίες της έκθεσης Θησαυροί της Κύπρου από όλη την διαδρομή της στην Ευρώπη, και ντοκουμέντα που φανερώνουν το άπλωμα της Κύπρου στον κόσμο, αλλά και την συμβολή αυτού του ακούραστου και ξεχωριστού πνευματικού ανθρώπου που την στήριζε. Χαρακτικά του Κάνθου και του Αβέρκιου από την συλλογή του Τελλογλείου συντροφεύουν τα έργα του Διαμαντή και τις προσπάθειες του Σπητέρη.

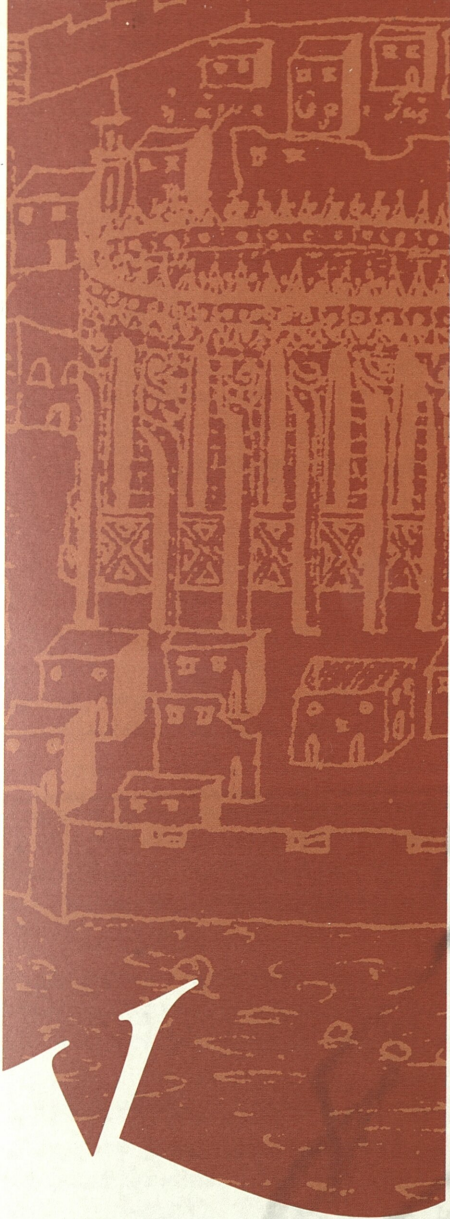
Σε όλα αυτά παράλληλα έρχεται να προστεθεί το πολύτιμο υλικό της Συλλογής Σεβέρη, που παρουσιάζει την Κύπρο, όπως την είδαν και την ζωγράφισαν οι ξένοι επισκέπτες από το 1700 περίπου ως το 1960, δηλαδή στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και της Αγγλοκρατίας. Με φροντίδα και γνώση η κυρία Ρίτα Σεβέρη –είναι ιστορικός της τέχνης και συστηματική συλλέκτης η ίδια– συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό από ελαιογραφίες, ακουαρέλες, σχέδια και χαρακτηριστικά που μας παρουσιάζουν στο χρονικό διάστημα τριών αιώνων ένα πανόραμα της Κύπρου με τις ιδιαιτερότητες του τοπίου, της αρχιτεκτονικής, της ενδυμασίας, των διαφόρων εθνικοτήτων στο νησί. Η έκθεση αυτή ξεπερνά τα στενά εικαστικά όρια, καθώς το παραπάνω υλικό εντάσσεται και συνδέεται με τα ιστορικά και κοινωνικά του συμφραζόμενα. Ενδυμασίες, κούκλες, αναπαραστάσεις εσωτερικών, αντικείμενα κτλ. οπτικοποιούν αυτό το γοητευτικό παρελθόν, φανερώνοντας τις ξένες επιδράσεις, την «πολυμεταμόρφωση» που επισημαίνει ο Διαμαντής, τοποθετώντας το σε μεγεθυντικό φακό, ώστε να διακρίνουμε τις πηγές, τις ρίζες, τους χυμούς αλλά και τις περιπέτειες και τις μεταμορφώσεις του.

Μια έκθεση που φιλοδοξεί να μας δώσει την ουσία της Κύπρου, μια νέα ανάγνωση της πολιτιστικής της κληρονομιάς που είναι και δική μας.

Αλεξάνδρα Γουλάκη Βουτυρά

Καθηγήτρια του Α.Π.Θ.

Γενική Γραμματέας του Δ.Σ. του Τελλογλείου Ιδρύματος Α.Π.Θ.

1 Το Έργο
του
Αδαμάντιου
Διαμαντή

Η Αλίχη Τέλλογλου για τον Κόσμο της Κύπρου

Το 1976 έγινε στην Εθνική Πινακοθήκη μια αναδρομική έκθεση του μεγάλου ζωγράφου της Κύπρου Αδαμάντιου Διαμαντή.

Ο Διαμαντής σπούδασε στην Αγγλία, αλλά τον περισσότερο χρόνο του τον έζησε στην Κύπρο διδάσκοντας. Δεν ήταν άνθρωπος των συχνών εκθέσεων και σπάνια πουλούσε τα έργα του. Δεν θέλω, έλεγε συχνά, να κλείσουν το έργο μου σ' ένα σαλόνι και να μην το βλέπει κανένας.

Ήτανε λοιπόν για μένα μια ευκαιρία, πηγαίνοντας στην Αθήνα, να πάω να γνωρίσω τη δουλειά αυτού του καλλιτέχνη που η φήμη του είχε ξαπλωθεί σ' όλη την Ευρώπη. Ολάκερος ο εκθεσιακός χώρος της Πινακοθήκης, όταν έφτασα εκεί, ήταν γεμάτος από το έργο του, απ' την αρχή μέχρι τις τελευταίες ημερομηνίες, και διηγόταν τον καημό, τις θυσίες και τα οράματα της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Κύπρου. Σε κέρδιζε η μεγάλη τέχνη και η βαθιά αναζήτηση που τα έργα πρόβαλλαν στα μάτια σου. Όμως, σε μια πλευρά του τοίχου της αίθουσας ξεδιπλωνόταν ένα έργο κοντά δεκαεπτάμισι μέτρα, γκρι, άσπρο και μαύρο, μ' ένα μεγαλείο που σου κράταγε την αναπνοή. Ώρα πολλή στάθηκα μπροστά του μαγεμένη και συνεπαρμένη, όχι μόνο απ' την τέχνη του, αλλά κι απ' το μήνυμα που έστελνε και την κραυγή αγωνίας που άκουγες να βγαίνει απ' αυτό: *Ο Κόσμος της Κύπρου, Γιώργος Σεφέρης*.

Η κατάληψη ενός μέρους του νησιού της Κύπρου ήταν κοντινή και τα συναισθήματά μας, των Ελλαδιτών, πικρά και οργισμένα. Το έργο κέρδισε την καρδιά μου και μου γέννησε τη λαχτάρα να γνωρίσω αυτόν που το δημιούργησε. Έτσι, με συναισθήματα ανάκατα από θαυμασμό, αγάπη και συγκίνηση πήγα κοντά του. Λεπτοκαμωμένος, μικρόσωμος, μ' ένα χαμόγελο γεμάτο τρυφεράδα, χιούμορ και υπομονή, άκουσε τα ευχαριστώ μου για την πανδαισία της ζωγραφικής του που άπλωσε στα μάτια μου. Ύστερα έσκυψε το πρόθυμο αφτί του ανθρώπου και του δασκάλου κι άκουσε και τον δικό μου τον καημό, τ' όνειρό μου για παιδεία σ' όλη την Ελλάδα, για συμμετοχή όλων των Ελλήνων στο άνοιγμα της τέχνης στους καινούργιους καιρούς μέσα από την επαρχία, τη νιότη και το παιδί. Μια κι ήταν δάσκαλος κι εκείνος, ένωσε βαθύτερα όλο το όνειρο και την ανάγκη που είχε η Ελλάδα για ένα τέτοιο ίδρυμα και μου άπλωσε πρόθυμα το χέρι του για φιλία παντοτινή. Μια φιλία που, όσο ο καιρός περνούσε, μεγάλωνε μια και τη θρέφαμε με την κοινή μας αγάπη για τη λευτεριά, για την τέχνη και για την Ελλάδα. Μου ιστόρησε κι εκείνος τις ώρες της αγωνίας που διάβηκε έως ότου σωθεί το έργο του, *Ο Κόσμος της Κύπρου*, τό έργο που είχε αρχίσει τριάντα χρόνια πριν το θάνατό του. Η έννοια του αυτή για του το έργο πέρασε και μέσα στη δική μου καρδιά κι έτσι, μαζί με 'κείνους που αγαπούσαν το έργο και τη δουλειά του Διαμαντή, μοιράστηκα κι εγώ την αγωνία για την ακεραιότητά του. Αυτός είναι και ο λόγος που το Τελλόγλειο Ίδρυμα απόκτησε τον *Κόσμο της Κύπρου*, τον φρόντισε και τον νοιάστηκε, όλα τούτα τα χρόνια που μεσολάβησαν, από τότε που αγοράστηκε μέχρι τώρα που το κτίριο του Τελλογλείου Ιδρύματος έχει γίνει.

Από τότε ο Διαμαντής κι εγώ αλληλογραφούσαμε, ήρθε στη Θεσσαλονίκη, δέχτηκε με χαρά το το μετάλλιο που έκοψε ειδικά γι' αυτόν το Πανεπιστήμιο και γλεντήσαμε όλοι μαζί με φοιτητές, νέοι κι εμείς όπως αυτοί, χάρις στην αγάπη τους.

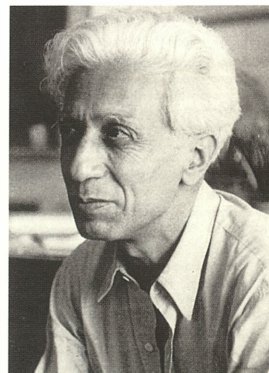
Για τον ερχομό του έργου στην Ελλάδα και τη φύλαξή του στο Τελ-λόγλειο, μεγάλη βαρύτητα είχε και η επιμονή της γυναίκας του, Αντουανέτ, να ρθει και να φυλαχτεί σε μέρος όπου αφενός δεν θα κινδύνευε κι από την άλλη θα έμενε εκτεθειμένο σ' όλες τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Τελλογλείου Ιδρύματος. Πίστευε πως έτσι το έργο δε θα έχανε τη χρησιμότητά του κι ούτε οι άνθρωποι θα ξεχνούσαν ποτέ το ζωγράφο Διαμαντή.

Ο Διαμαντής ήταν στενά συνδεδεμένος με τη γυναίκα του κι έσκυβε αφτί πρόθυμο στα λόγια της και ανοιχτή καρδιά στις αγωνίες της. Σ' ολόκληρη τη ζωή του ήταν μια καλή συντρόφισσα και συνοδοιπόρος. Ένωθες γλυκιά χαρά σαν τους έβλεπες δίπλα-δίπλα, σκυμμένους να κουβεντιάζουν με την αγάπη να τους παραστέκει.

Το έργο, *Ο Κόσμος της Κύπρου*, είναι ένα έργο το οποίο απασχόλησε πολύ τους κριτικούς της τέχνης σ' όλη την Ευρώπη. Έχει εκτεθεί σε διάφορες πόλεις και έχει προσφερθεί και έχει γίνει κάρτα της UNICEF. Ο καλλιτέχνης ο ίδιος έχει γράψει και έχει αναλύσει σκέψεις και τεχνικές για την κατασκευή του, που διηγούνται όλη την περπατησιά των χρόνων που ξοδεύτηκαν για να γίνει. Πολλές φορές, όταν καθισμένοι κουβεντιάζαμε, μου ιστορούσε τα σκίτσα που ξέκλεβε στο καφενείο και στο σπιτικό τους, των Κύπριων χωρικών, ενώ μάζευε κομμάτια για το Λαογραφικό Μουσείο, που με τόσο μεράκι, και τριάντα χρόνια κόπων, έφτιασε.

Ξέροντας ότι ήταν γεννημένος το 1900, το Γενάρη, γέμισε την καρδιά μου μ' ελπίδα και χαρά, όταν τον άκουσα, το 1981, να λέει ανοίγοντας διάπλατα τα χέρια του: *Θέλω ακόμα 5-6 χρόνια, τώρα που πήρα και τον υπόλοιπο χώρο της Επισκοπής, να συμπληρώσω το λαογραφικό μουσείο και με μεγάλα κομμάτια από τη συλλογή που έχω γι' αυτό. Κι όσο τα 'λεγε αυτά, μ' ανοιχτά τα χέρια, έμοιαζε να αγκαλιάζει όλος νιάτα τ' όνειρο αυτό. Σ' αυτό το ταξίδι, το '81, είχα κατέβει στην Κύπρο μαζί με την οικογένεια του Πάνου Βαλσαμάκη, του μεγάλου κεραμίστα. Ο Διαμαντής Διαμαντής ήταν μαζί μας όλες τις μέρες που μείναμε εκεί. Περπάτησε και συζήτησε με τον Πάνο Βαλσαμάκη, συνομήλικό του κι αυτόν στη ζωή και στην τέχνη. Περιδιαβάζανε μαζί, δίπλα-δίπλα, κι ο χαμός μιας πατρίδας και για τον έναν και για τον άλλο, ήταν ο κοινός καημός που τους ένωσε σε μια μεγάλη φίλια. Τους θυμάμαι να σκύβουν με προσοχή και να κοιτούν την παιδική ζωγραφική που είχε ιερά φυλαγμένη από τα δασκαλικά του χρόνια ο Διαμαντής στο σπίτι του στην Κύπρο. Έχει εκείνο το ταξίδι, στη μνήμη μου, μια ιερότητα απ' το μίσημα της σκέψης και των συναισθημάτων δυο δημιουργών που ήταν κι οι δυο διωγμένοι από τα πατριικά τους χώματα, που και στα γηραιά αισθάνονταν πικρή τη στέρηση τους.*

Κι εγώ, μια φορά, θυμάμαι πως ο ίδιος ο Διαμαντής μ' έβγαλε έξω στο μπαλκόνι του σπιτιού του και μου 'δειξε ένα κυπαρίσσι που υψω-

Αδαμάντιος Διαμαντής (1957)

νόταν στον ορίζοντα λέγοντάς μου: Εκεί, κοντά σ' αυτό το κυπαρίσσι περνοδιάβαινα νεαρός το δρόμο πολύ ευτυχισμένος. Τώρα δεν μπορώ να πάω εκεί πια, μα πολλές φορές στον ύπνο μου βλέπω πως διαβαίνω αυτόν τον δρόμο και ξυπνώ κλαίγοντας.

Τον Κόσμο της Κύπρου, ο Διαμαντής, έλεγε τουλάχιστον, πως τον έφτιαξε σαν ένα έργο μνήμης, σαν ένα είδος σημαίας που μιλάει για τη λαχτάρα για λευτεριά στην Κύπρο. Ακόμα διηγιόταν πως, όπως διάβαινε κι έγραφε και σκιτσάριζε αυτές τις φιγούρες, είχε την αίσθηση ότι αυτοί ήταν οι τελευταίοι θεματοφύλακες ενός πολύχρονου πολιτισμού, μιας παλιάς γλώσσας και μουσικής και εθίμων και συνέχεια ενός παμπάλαιου λαού. Κι ήθελε να αφήσει αυτές τις μορφές, τις αξίες που κράτησαν στην ψυχή και στους ώμους τους τόσους αιώνες, μια τόσο βαριά κληρονομιά αθάνατη εικόνα στο χαρτί, να μην τις ξεχάσουν οι άνθρωποι. Κι όταν ο πρόεδρος της Κύπρου, ο κ. Βασιλείου, επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη και το πανεπιστήμιό της και ζήτησε να δει το έργο του Διαμαντή, του 'πα πως η καρδιά της Κύπρου χτυπά κι εδώ στη Μακεδονία και πως εγώ κι ο Διαμαντής δώσαμε ο ένας στον άλλο μια υπόσχεση, όχι χαραγμένη στα χαρτιά, μα στις καρδιές μας: πως, όταν η Κύπρος δει τη λευτεριά της, Ο Κόσμος της Κύπρου θα πάει εκεί όπου ανήκει, στους Κύπριους. Την υπόσχεση δεν αξιωθήκαμε ακόμα να την κρατήσουμε, μια και η Κύπρος μένει ακόμα σκλαβωμένη, η πρόθεση όμως μένει και ισχύει πάντα.

Για το άξιο και μεγάλο έργο του Διαμαντή έχει μιλήσει ο ίδιος, πολλοί σοφοί και έμπειροι τεχνοκρίτες. Τα δικά μου λόγια γι' αυτό το έργο είναι λόγια αγάπης, θαυμασμού και ιερής θύμησης για έναν καλλιτέχνη που η καλή μου μοίρα τον έφερε στο δρόμο μου και που μ' αξίωσε με τη φιλία του. Θέλω να πω γι' αυτόν πως μου 'δειξε να ξεχωρίζω τις γνήσιες καρδιές, που μέσα τους κρατάνε απείραχτη τη φλόγα του καλού και του ωραίου για να τις φυλάξουν άσπιλες κι έτσι ο κόσμος να μη χάσει ποτέ την ψυχή και την καρδιά του.

Αλίκη Τέλλογλου

Δωρήτρια τ.1.
Θεσσαλονίκη 2002

Αδαμάντιος Διαμαντής
Ο Κόσμος της Κύπρου
(λεπτομέρεια)

Σύντομη Βιογραφία του Αδαμάντιου Διαμαντή (1900-1994)

Γεννήθηκε στις 23 Ιανουαρίου 1900 στην Λευκωσία, όπου ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές και πήρε τα πρώτα μαθήματα σχεδίου. Το 1920 έφυγε για το Λονδίνο, θέλοντας να συνεχίσει τις σπουδές του στη ζωγραφική.

Στο Λονδίνο φοιτά αρχικά στο St. Martin's School of Art και στην συνέχεια στο Royal College of Art, όπου συνδέεται φιλικά με καλλιτέχνες μεγάλης εμβέλειας, όπως οι Henry Moore, Barbara Hepworth και Barnett Freedman.

Στο Λονδίνο περνά τις ελεύθερες ώρες του ανάμεσα στις πινακοθήκες και τις βιβλιοθήκες αντιγράφοντας και μελετώντας έργα σημαντικών καλλιτεχνών, επιδεικνύοντας φιλομάθεια για τα ζητήματα της τέχνης και ενεργητικότητα που θα τον χαρακτηρίζει μέχρι το τέλος της ζωής του.

Μετά το τέλος των σπουδών του ο Διαμαντής επιστρέφει στην Κύπρο, για ένα χρόνο, και διδάσκει σχέδιο και ζωγραφική στο Παρθεναγωγείο Φανερωμένης. Προβληματισμένος από τις συνθήκες που συνάντησε στην πατρίδα του, επιστρέφει στο Λονδίνο, για να συνεχίσει τις σπουδές του, όπου και παραμένει για δυο χρόνια.

Προκειμένου να καθορίσει το δικό του δρόμο στην τέχνη επιχειρεί ένα διάλογο με την τέχνη της παράδοσης. *Παρόλο που είχα επεκταθεί αρκετά, γράφει στο σημειωματάριό του εκείνης της εποχής, το προσωπικό μου πρόβλημα ήταν πάντοτε εκεί. Σημασία είχε πως εγώ θα εκφραζόμουν. Ο Σεζάν, η αρχαϊκή γλυπτική, ο Γκρέκο και οι υπόλοιποι, είναι όλα πολύ καλά. Αλλά το πιο σημαντικό είναι πώς εγώ θα ερμηνεύσω τον κόσμο και τη φύση, όπως τα ζω και τα αισθάνομαι.*⁽¹⁾

Το 1926 επιστρέφει οριστικά στην Κύπρο και διορίζεται καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, στο οποίο διδάσκει καλλιτεχνικά μέχρι το 1962, ενώ παράλληλα ενδιαφέρεται για τη διάσωση και τη μελέτη της λαϊκής τέχνης της Κύπρου. Αποτέλεσμα αυτού του ενδιαφέροντος είναι η ίδρυση το 1950 του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης.

Το 1949 και 1950 ο Διαμαντής ταξιδεύει στην Αθήνα όπου έρχεται σε επαφή με την σύγχρονη ελληνική τέχνη, ενδιαφέρεται για τις εκφάνσεις της ελληνικότητας και της σχέσης της με τον μοντερνισμό και την ελληνική παράδοση, ένα ζήτημα που απασχολεί καλλιτέχνες και διανοούμενους της εποχής.

Το 1957 ο Διαμαντής κάνει την πρώτη του ατομική έκθεση που δημιουργεί μεγάλη αίσθηση στο νησί. Στα επόμενα χρόνια της ζωής του, και μέχρι τον θάνατό του το 1994, δραστηριοποιείται συνεχώς παρουσιάζοντας έργα του στην Κύπρο, την Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ παράλληλα εργάζεται για την διαμόρφωση σύγχρονων πολιτιστικών δομών στην Κύπρο.

Στα πρώτα του έργα ο Διαμαντής αξιοποίησε τα διδάγματα των μεταϊμπρεσιονιστικών ρευμάτων, κυρίως του Cézanne, και του κυβισμού που είχε γνωρίσει στα ταξίδια του στην Ευρώπη. Τα περισσότερα έργα αυτής της πρώτης περιόδου είναι τοπία, πορτρέτα και νεκρές φύσεις. Βαθμιαία αρχίζει να ενδιαφέρεται ολοένα και περισσότερο για την απόδοση της

(1) Από τις προσωπικές σημειώσεις του καλλιτέχνη. Αρχείο Α. Διαμαντή. Αναφέρεται στο: Νικήτα, Ελένη Ν., *Αδαμάντιος Διαμαντής. Η Ζωή και το Έργο του*. Αθήνα, 1998. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΚΥΠΡΟΥ.

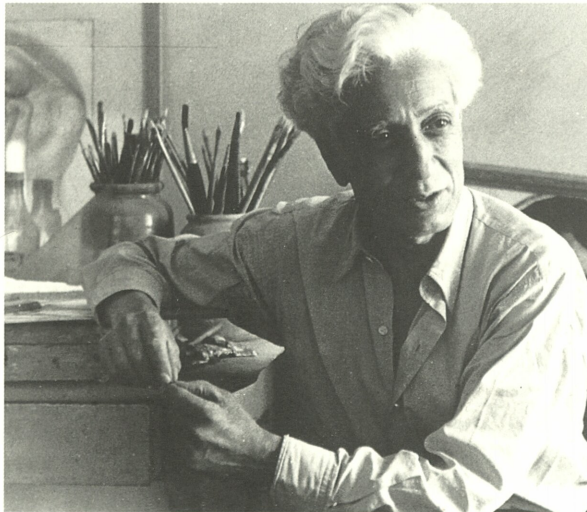
ανθρώπινης μορφής. Η ζωή του χωριού, ο χώρος των καφενείων και οι αγροτικές εργασίες ενεργοποιούν τις θεματικές του επιλογές.

Το 1963, με τη σειρά των έργων με τίτλο *Αγωνίες*, ξεκινά μια νέα περίοδος στην καλλιτεχνική πορεία του Διαμαντή. Οι *Αγωνίες* σηματοδοτούν την ενασχόλησή του με την σύγχρονη ιστορία του νησιού, μέσα από τη συμβολοποίηση της μητρότητας, τις βίαιες παραμορφώσεις και τις έντονες – σχεδόν εξπρεσιονιστικές – χρωματικές αντιθέσεις.

Μεταξύ του 1967 και 1972 φιλοτεχνεί το μνημειακό έργο *Ο Κόσμος της Κύπρου* που σήμερα φυλάσσεται στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του Α.Π.Θ.. Πρόκειται για ένα έργο μνημειακών διαστάσεων (17,5 μ. x 1,75 μ.) και ύφους. Το μακρόστενο σχήμα του και η παρατακτική διάταξη των μορφών που ο Διαμαντής μελέτησε σε πολυάριθμα προσχέδια, παραπέμπουν στον τύπο της ζωοφόρου, αποδίδοντας τους ανθρώπινους τύπους των Κύπριων και τη ζωή τους, μεταφέροντάς μας παράλληλα μία αίσθηση ζωντάνιας και ηθικής της καθημερινότητας του απλού λαού.

Φανή Μουμτζίδου-Παπατζίμα
Δρ Ιστορίας της Τέχνης – Αρχιτέκτων Μηχανικός

Παναγιώτης Μπίκας
Ιστορικός της Τέχνης

Αδαμάντιος Διαμαντής

Από πολύ μικρή άκουα να μιλούν στο σπίτι του παππού μου για τον εμπνευσμένο δάσκαλό του Παγκυπρίου Γυμνασίου και το σημαντικό ζωγράφο Αδαμάντιο Διαμαντή. Δεν τον γνώριζα προσωπικά. Αργότερα, το 1957 έφθασε και στα δικά μου αυτιά, ο απόηχος της τεράστιας επιτυχίας της πρώτης ατομικής του έκθεσης. Ήταν το μεγαλύτερο καλλιτεχνικό γεγονός που είχε, μέχρι τότε, γνωρίσει το νησί. Την έκθεση, που αποτέλεσε μια ανάπαυλα στη δύσκολη εποχή του απελευθερωτικού αγώνα, επισκέφθηκαν περισσότερες από δέκα χιλιάδες άτομα. Γράφει ο Διαμαντής στο Γιώργο Σεφέρη: *Ήταν απίστευτο το τι γίνηκε στο Λήδρα Πάλας. Δικοί μας, Εγγλέζοι, Τούρκοι, Αρμένηδες, ξένοι, αριστοκράτες, αστοί, λαός, εργάτες...* Όταν έκλεισε η έκθεση ντρεπόμουν να βγαίνω από τις εκδηλώσεις.

Τι έκανε όλον αυτό τον κόσμο να τρέξει στην έκθεση; Σίγουρα, η φήμη του Διαμαντή ως ζωγράφου, ως δασκάλου και ως εργάτη για τη διάσωση της λαϊκής μας τέχνης. Όμως, πέρα από αυτά ήταν η ίδια η ουσία και το περιεχόμενο της έκθεσης. Ήταν μια έκθεση που αγχάλιαζε και πρόβαλλε τον κόσμο της Κύπρου. Τη γη, τους ανθρώπους, την ιστορική συνέχεια. Το ήθος, τις αξίες, τις παραδόσεις, τα αισθήματα ενός ολοκληρωμένου λαού. Σε μια εποχή κατά την οποία η Κύπρος αγωνιζόταν για την ελευθερία και την εθνική της δικαίωση, η έκθεση αποτέλεσε μια πράξη αυτογνωσίας.

Από το 1957 πραγματοποίησε και άλλες εκθέσεις, τόσο στην Κύπρο όσο και στο εξωτερικό. Εκείνο, όμως, που θα σημαδέψει την εικαστική του πορεία είναι η δημιουργία του μνημειακού του έργου *Ο κόσμος της Κύπρου* – μνημειακού τόσο στο περιεχόμενο και ύφος, όσο και στο μέγεθος – για το οποίο εργάστηκε από το 1967 ως το 1972. Ο καλλιτέχνης, ζωγραφίζοντας το έργο αυτό, προσπάθησε να "λυτρωθεί" από ένα κόσμο που είχε μαζευτεί μέσα του και που ήταν αποτυπωμένος σ' ένα τεράστιο όγκο σχεδίων και σκαριφημάτων, τα οποία ζωγράφισε από το 1926 που επέστρεψε στην Κύπρο από τις σπουδές του στο Λονδίνο. Όλα αυτά τα σχέδια που αποτύπωναν τον αληθινό, όπως τον αποκαλούσε, κόσμο της Κύπρου, στον οποίο έτρεφε έναν απέραντο σεβασμό και αγάπη, έπρεπε να δικαιώσουν την ύπαρξή τους, να πουν την ιστορία τους, να βρουν τη θέση τους μέσα σε ένα ολοκληρωμένο έργο, το οποίο να μιλά στις επερχόμενες γενιές για τη φυσική και πνευματική φυσιογνωμία ενός κόσμου, τον οποίο οι ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες αλλοίωναν καθημερινά.

Το έργο, διαστάσεων 17,5 x 1,75 μέτρων, παρουσιάστηκε στο κυπριακό κοινό στις 21 Μαΐου 1975, μόλις εννέα μήνες μετά τη μεγάλη καταστροφή, που έφερε στο νησί το προδοτικό πραξικόπημα και η τούρκικη εισβολή που το ακολούθησε. Με νωπές και αγιάτρευτες τις βαθιές πληγές του, το κυπριακό κοινό έτρεξε και πάλι μαζικά – σαν σε λαϊκό προσκύνημα – να επισκεφθεί την έκθεση. *Ο κόσμος της Κύπρου*, με τις 67 μορφές που τον συναπαρτίζουν, αναρτήθηκε στους τοίχους του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, οι οποίοι έμειναν κενοί μετά τη μεταφορά

των εκθεμάτων του Μουσείου σε άλλο πιο ασφαλές χώρο. Μπαίνοντας στο Μουσείο, που βρίσκεται λίγα μόνο μέτρα από την πράσινη γραμμή (τη γραμμή αντιπαράθεσης), οι θεατές βρίσκονταν αντιμέτωποι με τις γαλήνιες και ειρηνικές φυσιογνωμίες των μορφών του έργου, τόσο κοντινές και αληθινές, και ταυτόχρονα τόσο αποστασιοποιημένες και άπιαστες. Ήταν ο κόσμος των χωριών τους, που ξεριζωμένος βίαια, είχε σε λίγες μόνο μέρες χάσει –μαζί με τη γενέθλια γη– και την ψυχική του ισορροπία. Ένας, όμως, κόσμος που θα δείχνει εσαεί το δρόμο της επιστροφής.

Αδαμάντιος Διαμαντής
Τρεις Μάνες
(λεπτομέρεια)

Πήγα κι εγώ να δω την έκθεση. Έφυγα με δάκρυα στα μάτια. Η εύγλωττη σιωπή αυτών των ανθρώπων μου είπε πολλά για το παρελθόν, αλλά και για το μέλλον της πατρίδας μου. Ήξερα πως μια άλλη εποχή άρχιζε για την Κύπρο. Χωριά καταστράφηκαν, άνθρωποι ξεριζώθηκαν από τα σπίτια τους, τρόποι ζωής και συνήθειες άλλαξαν. Μακριά από τις κλειστές κοινωνίες των χωριών που έτρεφαν και διαίωνιζαν θεσμούς, παραδόσεις και αξίες, μακριά από τους τόπους στους οποίους ανήκαν, οι νέοι άνθρωποι, μοιραία, θα γίνονταν ευάλωτοι στην αλλαγή. Και έτσι έγινε. Σήμερα το έργο αυτό, το οποίο ο Διαμαντής πρόλαβε και δημιούργησε την κατάλληλη ώρα, μετατράπηκε σε μια κιβωτό, σ' ένα μνημείο ενός παραδοσιακού κόσμου που αλλοιώνεται και χάνεται.

Το 1984 αποφάσισα να ασχοληθώ σοβαρά με τη μελέτη του έργου του Αδαμάντιου Διαμαντή. Έτσι άρχισα να τον επισκέπτομαι τακτικά στο σπίτι και στο εργαστήριό του. Μέχρι τότε τον ήξερα μέσα από κάποια έργα του. Τώρα ανακάλυπτα, μαζί με τον καλλιτέχνη, και τον άνθρωπο. Έναν άνθρωπο που ενσάρκωνε ο ίδιος τις αρετές που απέδιδε στους απλούς ανθρώπους των χωριών που ενέπνευσαν το έργο του. Έναν άνθρωπο που την αγάπη στην ιστορία και στον πολιτισμό της πατρίδας του αποδείκνυε έμπρακτα, επενδύοντας τεράστιο κόπο και χρόνο για να μαζεύει από κάθε γωνιά της Κύπρου τα αριστουργήματα της λαϊκής δημιουργίας και να εμπλουτίζει συνεχώς το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, του οποίου ήταν διευθυντής μέχρι το θάνατό του.

Το πλούσιο ζωγραφικό του έργο που ανακάλυπτα σιγά-σιγά, ήταν για μένα μια ακόμη μεγάλη αποκάλυψη. Όσο έμπαινα πιο βαθιά στα μυστικά του, όσο το αποκωδικοποιούσα, τόσο περισσότερο το αγαπούσα. Καταλάβαινα ότι τίποτα δεν γινόταν από το Διαμαντή χωρίς τεράστιο κόπο και εικαστική έρευνα. Χωρίς γνώση και συνείδηση. Γιατί ο Διαμαντής δεν προσπαθούσε απλά ν' αποδώσει την εξωτερική φυσιογνωμία των θεμάτων του. Προσπαθούσε να διεισδύσει όσο πιο βαθιά μπορούσε στην ουσία του κόσμου που ζωγράφιζε. Προσπαθούσε να αφουγκραστεί τη φωνή του και να αναμοχλεύσει ότι πιο αυθεντικό και στέρεο συνέθετε αυτό τον κόσμο. Τον ενδιέφερε ν' αποτυπώσει το αρχετυπικό, το διαχρονικό και το αληθινό του στοιχείο και να δώσει αυτό που ο Σεφέρης ονόμασε το *αρχαίο αίσθημα του τόπου μου*.

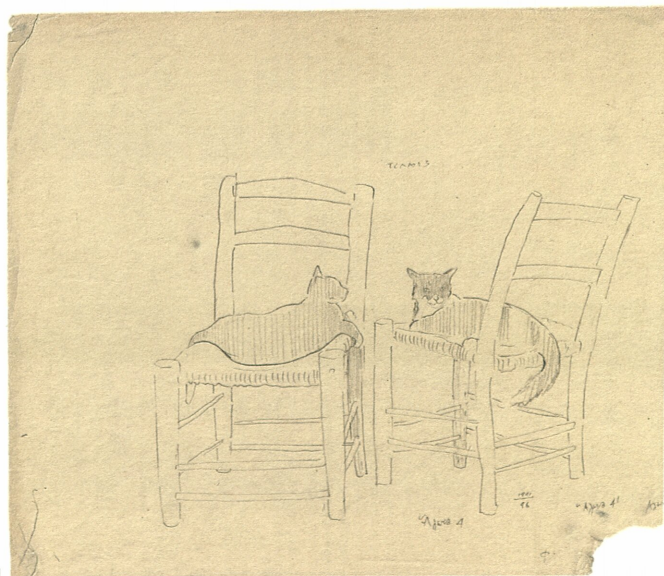
Το εικαστικό ύφος που χρησιμοποιούσε τον απασχολούσε ιδιαίτερα και συνεχώς ερευνούσε καινούριους τρόπους έκφρασης για ν' αποδώσει τα θέματά του. Συχνά μου μιλούσε για την πάλη που γινόταν μέσα

του όταν το σχολείο του απορροφούσε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του. Τότε μου εκμυστηρευόταν, όταν μου ήταν αδύνατο να ζωγραφίσω, προσπαθούσα να λύσω θεωρητικά πολλά προβλήματα, να ερευνησω νοητικά μια νέα κατεύθυνση, ή μια νέα λύση. Σ'όλες, όμως, αυτές τις εικαστικές του διαδρομές ποτέ δεν υιοθέτησε λεξιλόγια που δεν εξέφραζαν τη δική του αλήθεια και αυτή των θεμάτων του, γιατί απλά και μόνο βρίσκονταν στο διεθνές εικαστικό προσκήνιο. Γι' αυτό και από κάποιους θεωρήθηκε "συντηρητικός". Αυτό τον στενοχωρούσε ιδιαίτερα, γιατί ο ίδιος ήξερε ότι δεν ήταν "συντηρητικός" από άγνοια ή περιφρόνηση των νέων εικαστικών ρευμάτων, αλλά από μια δική του συνειδητή επιλογή ενός λεξιλογίου, το οποίο εξέφραζε το πνεύμα της εποχής και του κόσμου που ήθελε να αποτυπώσει. Στην περίπτωση του κόσμου της Κύπρου, ο Διαμαντής χρησιμοποίησε ένα παραστατικό λεξιλόγιο που του επέτρεπε να σεβαστεί την εξωτερική και ταυτόχρονα την εσωτερική αλήθεια του κόσμου που ήθελε να απεικονίσει, του κόσμου που στάθηκε γι' αυτόν μια αστείρευτη πηγή έμπνευσης.

Τώρα, βέβαια, με την ασφαλή απόσταση που δημιουργεί ο χρόνος, το έργο του αξιολογείται ως ένα έργο ρωμαλέο και θεμελιακό, που εξέφρασε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ειδυλλιακή και παραδοσιακή Κύπρο, την Κύπρο του αγώνα για την ανεξαρτησία, την Κύπρο που προδόθηκε και σταυρώθηκε. Ελπίζω σε μια άλλη αναδρομική έκθεση του έργου του, το κοινό της Θεσσαλονίκης να έχει την ευκαιρία να δει όλο το εύρος της θεματογραφίας και των πλούσιων εικαστικών αναζητήσεών του.

Δρ Ελένη Νικήτα

Αναπληρώτρια Διευθύντρια Πολιτιστικών Υπηρεσιών
του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου

Αδαμάντιος Διαμαντής
Δύο Γάτες σε Δύο Καρέκλες
1941, μολύβι.
25 x 32 εκ.

2-6.

Αδαμάντιος Διαμαντής
Πέντε Δοκιμές
για τον Κόσμο της Κύπρου
1969, σχέδιο σε χαρτί,
κάθε δοκιμή 6 x 65 εκ.

7.

Αδαμάντιος Διαμαντής
Ο Κόσμος της Κύπρου
(σύνθεση σε 11 τελάρα)
1967-1972, ακρυλικό,
175 x 1750 εκ.
ΤΠ. 1999.004-014

2

3

4

5

6

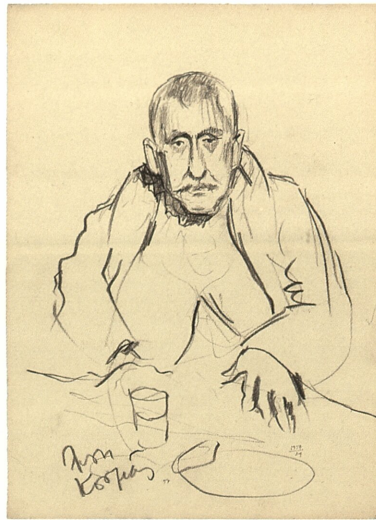

7

9

10

8 (απέναντι σελίδα).
Αδαμάντιος Διαμαντής
Ο Κόσμος της Κύπρου
(λεπτομέρεια)

9.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Το Κορίτσι της Μύρτου
1958. μελάνι.
35x25 εκ.

10.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Ο Κοσμάς
1954. μολύβι.
38x28 εκ.

11

11.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Στο Καφενείο
1950. μολύβι.
25x35 εκ.

12.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Κοπέλα και Τρία Κεφάλια
1945, μολύβι,
18,5 x 14 εκ.

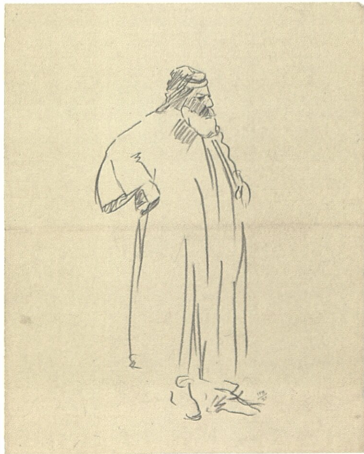
12

13.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Η Μικρή Τουρκάλα με τον Κεμάλ
1954, μολύβι,
35 x 28 εκ.

13

14.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Ο Παπακωνσταντίνος
1959, μολύβι,
35 x 25 εκ.

14

15.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Κοσμάς
1954, μολύβι,
38 x 28 εκ.

15

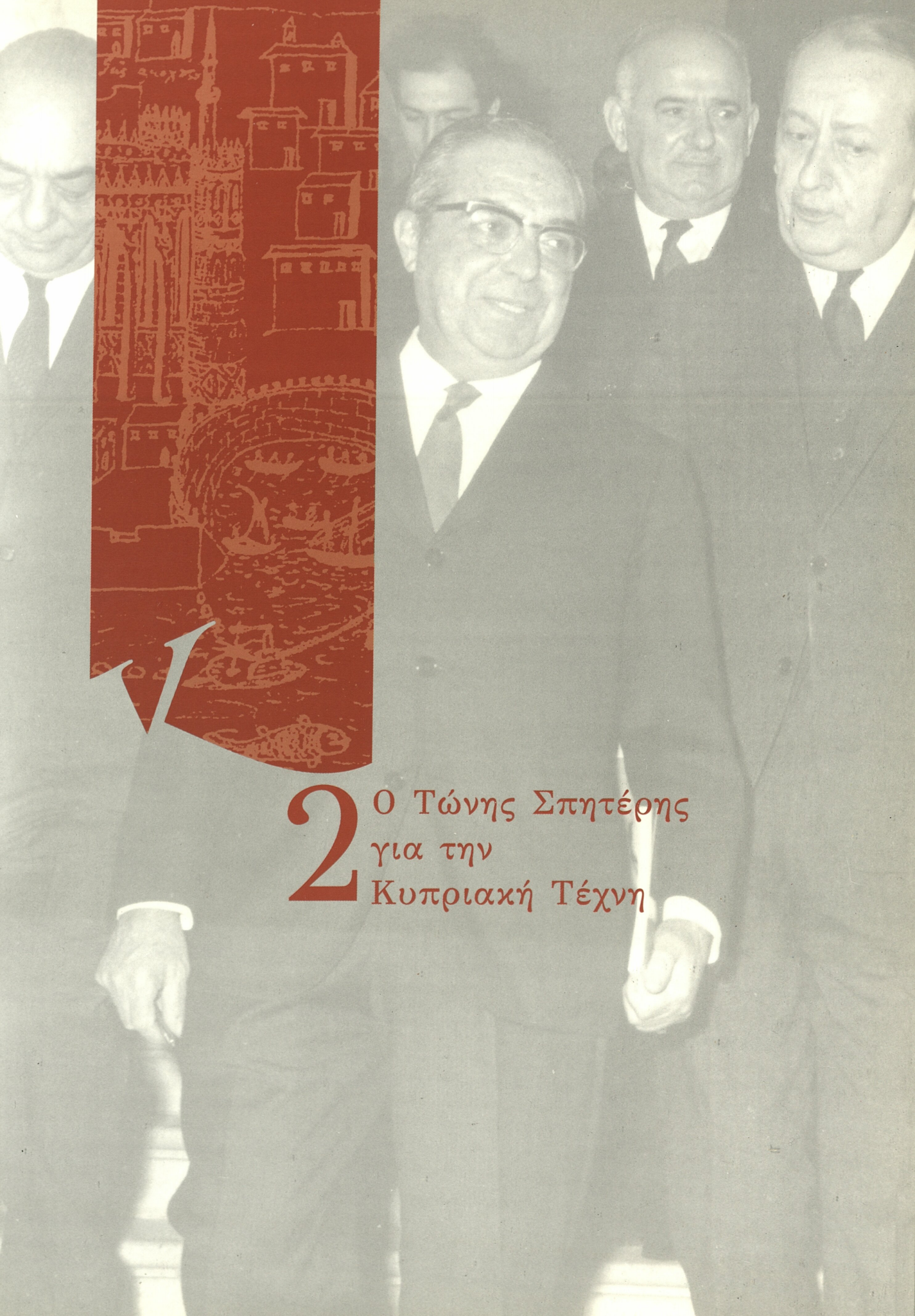

16

16.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Τρεις Μάνες
1972, ακρυλικό,
102 x 86 εκ.
ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
& ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

17.
Αδαμάντιος Διαμαντής
Δρόμος-Γυναίκες
1952. μολύβι.
35 x 25 εκ.

2 Ο Τώνης Σπητέρης
για την
Κυπριακή Τέχνη

Η δραστηριότητα του Τώνη Σπητέρη για την προβολή της κυπριακής τέχνης μέσα από δύο ανέκδοτα χειρόγραφα.⁽¹⁾

(1) Ευχαριστώ από το σημείο αυτό, το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του Α.Π.Θ. για την άδεια δημοσίευσης των δύο ανέκδοτων κειμένων του Τώνη Σπητέρη. Στη μεταγραφή του κειμένου διατηρήθηκε η ορθογραφία των χειρογράφων, όπως και οι υπογραμμίσεις και διαγραφές των γραμμάτων και λέξεων, όπου υπήρχαν.

(2) Για μία βιογραφία και τη συνολική εργογραφία του Τώνη Σπητέρη, βλ. Σπητέρη Ιωάννα... [κ.ά.]. *Η Εργογραφία του Τώνη Σπητέρη*. Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., 1990, όπως και το σύντομο Βιογραφικό του Σημειώμα στον Κατάλογο της Έκθεσης ΑΑ.VV. *Η Ελλάδα που Αλλάζει. Τέχνη και Προσωπικότητες στον 20ο Αιώνα*. Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., 2002, σσ. 150-152.

(3) Αρχείο Τώνη Σπητέρη, Φάκελος 2: Κύπρος-Διάφορα. Φυλάσσεται στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ..

(4) Η διαφοροποιημένη γραφή είναι της συγγραφέως.

Σπάνια ένας ιστορικός της τέχνης-τεχνοκριτικός ασχολείται με τόσο μεράκι για την ανάδειξη των τοπικών ιδιωμάτων της τέχνης, πέρα από τα σύνορα της χώρας που την παράγει. Περνώντας τη ζωή του ανάμεσα στο Βέλγιο, την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ελλάδα και έχοντας τη δυνατότητα συνολικής εποπτείας της καλλιτεχνικής παραγωγής, ανυπόφευκτα διαμόρφωσε μία οικουμενική αντίληψη για τον πολιτισμό.⁽²⁾

Για τον Τώνη Σπητέρη η διάδοση της τέχνης βρίσκεται ανάμεσα στους πρωταρχικούς σκοπούς που έθεσε κατά τη διάρκεια της πολύχρονης σταδιοδρομίας του, πιστεύοντας ότι η τέχνη αποτελεί το καταλληλότερο όχημα για την γνωριμία με τον πολιτισμό ενός τόπου και τη φύση ενός λαού.

Ο Τ. Σπητέρης εργάστηκε με αφοσίωση για την προβολή της τέχνης της Κύπρου, κατά το χρονικό διάστημα 1966-1972, οπότε και διετέλεσε Καλλιτεχνικός Σύμβουλος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οργάνωσε μία μεγάλη σε έκταση και σημασία Έκθεση για τον κυπριακό πολιτισμό, που συμπεριλάμβανε εκθέματα από την αρχαία, τη βυζαντινή και τη λαϊκή τέχνη της Κύπρου, φτάνοντας σε μεγάλο βάθος χρόνου. Η Έκθεση αυτή με την ονομασία *Θησαυροί της Κύπρου*, ταξίδεψε σε διάφορες χώρες (Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Ιταλία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Ε.Σ.Σ.Δ., Ελβετία, Σουηδία), αποσπώντας από παντού εγκωμιαστικές κριτικές. Για τον Τ. Σπητέρη η προβολή του κυπριακού πολιτισμού αποτέλεσε πραγματικά έργο ζωής. Πεισμένος για την αναγκαιότητα ενός τέτοιου δύσκολου εγχειρήματος, εργάστηκε με ενεργητικότητα –φανερή μέσα από τα ντοκουμέντα που έχουμε στη διάθεσή μας– που μας αφήνει πραγματικά άναυδους.

Είναι σαφές ότι ο διεθνούς φήμης Έλληνας ιστορικός της τέχνης-τεχνοκριτικός αντιλαμβάνεται την πολιτική σημασία της προβολής της κυπριακής τέχνης, αποδίδοντας στο έργο τέχνης τη δυνατότητα ενός πρέσβη που αναλαμβάνει να μεταφέρει ειρηνικά το πολιτισμικό αίτημα που είναι ταυτόχρονα και πολιτικό. Στο Γενικό Σχεδιάγραμμα Οργάνωσης της Έκθεσης, με ημερομηνία 3/8/1967, που ο Τ. Σπητέρης παρουσίασε στις κυπριακές αρχές⁽³⁾, γράφει:

Την στιγμήν κατά την οποίαν ξένοι δυνάμεις προσπαθούν δια παντοίων τρόπων να καταβαρυνθώσουν την Κυπριακήν υπόθεσιν μια τοιαύτη έκθεσις τονίζουσα την αδιάσπαστον συνέχειαν των παραδόσεων της νήσου από την απωτάτης αρχαιότητος μέχρι σήμερον, θα ήτο ιδιαιτέρως αποτελεσματική! Πράγματι, ο ειρηνικός αυτός πρέσβυς⁽⁴⁾ δύναται να αποδείξει κατά τον πλέον πειστικόν και αδιαφιλονίκητον τρόπον το δίκαιον της κυπριακής υποθέσεως δι' απτών επιχειρημάτων.

Με την εμπειρία του ειδικού που γνωρίζει ότι ακόμη και ένα ουσιαστικά πολιτικό εγχείρημα, όπως είναι η περιοδεία της κυπριακής τέχνης στον κόσμο κατά τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, μπορεί να αποτελέσει συνολικό κοινωνικο-καλλιτεχνικό γεγονός μόνο αν παράλ-

ληλα διέπεται από το αισθητικό κριτήριο, συμπληρώνει: *Η έκθεσις δέον να είναι ευχάριστος εις το σύνολόν της καλαισθητος εις όλας τας λεπτομερείας της, και να δημιουργεί συναίσθημα εκπλήξεως και θαυμασμού.*⁽⁵⁾

(5) ό.π..

Στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών του Α.Π.Θ. φυλάσσονται η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο του Τ. Σπητέρη, τα οποία δώρησαν από κοινού με τη σύντροφό του Ιωάννα Σπητέρη-Βεροπούλου στο Τ.Ι.Τ. το 1984, δύο μόλις χρόνια πριν από το θάνατό του.

Ανάμεσα στο πολύτιμο αρχειακό υλικό βρίσκονται πολυάριθμα ντοκουμέντα που σκιαγραφούν την ακαταπόνητη δραστηριότητά του για την προβολή του κυπριακού πολιτισμού. Το περιεχόμενό τους αφορά κυρίως την Έκθεση *Θησαυροί της Κύπρου*, το έργο του Αδαμάντιου Διαμαντή και την προβολή της σύγχρονης του κυπριακής τέχνης στο εξωτερικό. Περιλαμβάνει την αλληλογραφία και τις σχετικές διατυπώσεις (πρακτικά συνεδριάσεων, καταλόγους εκθεμάτων, συμβόλαια, εισηγήσεις, σχεδιαγράμματα, προϋπολογισμούς, κοστολογήσεις κ.λπ.) για την οργάνωση της Έκθεσης *Θησαυροί της Κύπρου*, και την *36η Biennale της Βενετίας*, υλικό από το Α΄ Διεθνές Κυπρολογικό Συνέδριο (Λευκωσία, 1969), υλικό από την *Παγκύπριο Καλλιτεχνική Έκθεση* (1971), έγγραφα της Εταιρείας *Amis des Monuments Français de Chypre* και της *Fondation de France* (1969-72), ιδιόγραφα του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, αλληλογραφία με προσωπικότητες όπως ο Υφυπουργός παρά τω Προέδρω της Δημοκρατίας, Πάτροκλος Σταύρου, ο Άγγλος αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος Talbot D. Rice, ο Ιταλός ιστορικός της τέχνης, Guido Perocco, ο διευθυντής της Οργανωτικής Επιτροπής της *Biennale Sao Paulo* (1973), Francisco Matarazzo Sobrinho και ο Κύπριος καλλιτέχνης Τηλέμαχος Κάνθος. Ανάμεσα στα ντοκουμέντα ανευρίσκεται επίσης η αλληλογραφία του με τον Αδαμάντιο Διαμαντή, όπως και πλήθος φωτογραφιών από την περιοδεία της Έκθεσης *Θησαυροί της Κύπρου*.

Έκπληξη προκαλεί ο αριθμός των ντοκουμέντων για το Κυπριακό Ζήτημα, τα οποία συνέλεξε ο Τ. Σπητέρης: πλήθος αποκομμάτων από εφημερίδες της περιόδου 1974-75, απομαγνητοφωνημένες ραδιοφωνικές εκπομπές, προκηρύξεις ελληνικών και γαλλικών πολιτικών κομμάτων, αντίγραφα τηλεγραφημάτων ξένων ειδησεογραφικών πρακτορείων, αντίγραφα του Δελτίου (*Bulletin d'Information*) της *Comité Français de Coordination France-Chypre* (1974-75) κ.ά.. Ο όγκος και η επιμέλεια με την οποία φύλαξε το παραπάνω υλικό, φανερώνει το πολυεδρικό ενδιαφέρον του για την Κύπρο, το οποίο δεν περιοριζόταν στην τέχνη –αντικείμενο της ειδικότητάς του, άλλωστε– αλλά επεκτεινόταν και στην πολιτική κατάσταση, αναδεικνύοντας μία προσωπικότητα ανήσυχη και πολιτικοποιημένη με την ουσιαστική έννοια του όρου.

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί πιστή μεταγραφή δύο χειρογράφων του Τ. Σπητέρη, που φυλάσσονται στο Τελλόγλειο Ίδρυμα, στα οποία διατυπώνει τις απόψεις του για την επιλογή των καλλιτεχνών και των έργων που θα συμπεριληφθούν στις εκθέσεις της κυπριακής τέχνης, όπως επίσης και το σκεπτικό του για τον τρόπο που θα

πρέπει να παρουσιάζονται στο κοινό τα έργα τέχνης. Παράλληλα εκθέτει συνοπτικά τη δραστηριότητά του για την ανάδειξη της κυπριακής τέχνης στο εξωτερικό.

Πρόκειται για δύο κείμενα με μορφή προσχεδίων που προορίζονταν μάλλον για μία προφορική παρουσίαση ή ίσως για περαιτέρω επεξεργασία. Αν και είναι γραμμένα με ιδιαίτερα ελλειπτικό τρόπο – συχνά μάλιστα επιγραμματικό – φανερώνουν την αφοσίωση με την οποία ο δάσκαλος Τ. Σπητέρης επιχειρηματολογεί για την αρτιότερη και συνεπέστερη ενασχόληση του ιστορικού της τέχνης-τεχνοκριτικού με το επάγγελμά του, χρησιμοποιώντας σαφείς έννοιες, γεμάτες από τα μεστά νοήματα που μόνο η πολύχρονη πείρα προσδίδει.

1ο Χειρόγραφο

Ποιές οί ἀρχές καί τά κριτήρια πού ὀδήγησαν στήν ἐπιλογή τῶν καλλιτεχνῶν;

Ἐφόσον παγκύπριος ἀντιπροσώπευση ὅλων τῶν τάσεων, ἀνεξαρτήτων προσωπ. προτιμήσεων

Μόνο κριτήριο ποιοτικό

Γιά νά μή γίνουν παρεξηγήσεις : Ἐπιτροπή: Μορφ. ἀκόλ. Ὑπ. Παιδείας-Ἐπιθεωρ.-Ἀρχιτ/κος - 2 ἐκπρόσωποι Ἐπισήμου Σωμ... - Καλλ. Σύμβ. Κυβέρν. (σέ διπλανή σειρά): Κάνθου, Π. Γεωργιάδης

Πῶς ὀργανώθηκε

Ἱστορικό

Παρ' ὅλο πού διαθέταμε ἐλάχιστα μέσα προσπαθήσαμε νά κάνουμε ὅ,τι καλλίτερο

Ἐγινε πρῶτα ἕνας μελετημένος κανονισμός

» μία ἀφίσα

Διαμορφώθηκε μέ σύγχρονα κριτήρια ὁ διαθέσιμος χώρος

Γίνεται μία προσπάθεια ἐνημέρωσης τοῦ κοινοῦ πάνω στά σύγχρονα καλλιτεχνικά θέματα

Πῶς ἀντιμετωπίσαμε τό θέμα τῆς παρουσίας τῶν ἔργων

Κέρια ἐρώτηση. Γνωρίζετε... «γυναίκα τοῦ Καίσαρα»

Τό ὅλο πρόβλ. συνδέεται ὄχι μόνάχα μέ τό καλό ἢ κακό γοῦστο ἀλλά μέ χίλιες δυό ἄλλες ἀπαιτήσεις. Θά σᾶς ἀπαριθμήσω μερικές πολύ σύντομα:

Ἵπως χ γιά ὅλα τά πράγματα, χρειάζονται ἐκτός ἀπό μία θεωρητική κατάρτιση, μία μεγάλη ἐμπειρία τόσο στήν ὀργάνωση τῶν ἐπιμέρους στοιχείων, ὅσο χ στή γενικώτερη ἐποπτεία τῶν ἀπαιτήσεων μιᾶς παρουσίας: θεωρητ. κατάρτιση, ἱστορική, αἰσθητική, ἐνημέρωση πάνω στά μουσειογραφικά προβλήματα, γνώσεις τεχνικές γιά ν' ἀντιμετωπιστοῦν οἱ δυσκολίες τῆς ἀρχιτ/κῆς διαμόρφωσης τοῦ χώρου, τά κυκλοφοριακά, τοῦ φωτός, τῶν χρωμάτων, τῶν ὑλικῶν πού θά μεταχειριστῆτε.

Χρειάζεται ἐπίσης μία μεγάλη ἐμπειρία (πολλές ἐκθ.) ἄλλωστε, ἐμπειρία πρακτική νά ἔχετε ὁ ἴδιος ὀργανώσει ἐκθ. ἐμπειρία ὀπτική νά ἔχετε δεῖ χ νά ξέρετε νά βλέπετε

Θά σᾶς φέρω πρακτικά παραδείγματα:

Γιαπωνέζοι-λουλούδια

Σπίτι σας

Τοποθέτηση αντικειμένων σέ μία ἔκθεση: ὑπογραμμισή τοῦ αντικειμένου – ἀξιοποίησή του –

τοποθετ. πίνακα πιό ψηλά ἢ χαμηλά – ἀποφυγή σύγκρισης

Αὐτά διαμορφώνουν καλό ἢ κακό γοῦστο.

Μία ἔκθεση συνεπῶς δὲν εἶναι ὅτι ἀπλοῖκά σέ μία πρώτη στιγμή μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς: μία ἐκδήλωση καλλιτ. πρέπει νά εἶναι κ' ἔνα αισθητικὸ παραδ.

– Επηρεάζει ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου χ ἀναπτύσσει ὅτι εὐγενέστερο ἔχει. Στάση του ἀπέναντι στή ζωή.

2ο Χειρόγραφο (δακτυλογραφημένο)

Α Γενική ἐπισκόπηση τῶν δια/φόρων καλλιτεχνικῶν τάσεων στήν Κύπρο (μετά ἀπό ἐπισκέψεις στά διάφορα ἀτελιέ).

1. Διαχωρισμός μεταξύ παλαιότερης γενιᾶς καλλιτεχνῶν καί νέας γενιᾶς πού ἐκδηλώθηκε μετά το 1960.

Τί ἀντιπροσωπεύουν οἱ παλαιότεροι.

Ξεκίνησαν ὅπως εἶναι γνωστόν μέ βάση τήν φύση καί ἄλλοι μὲν ἔδωσαν μιάν ἐρμηνεία μέ τοπικά καί λαογραφικά ἢ διηγηματικά θέματα, καί ἄλλοι προχώρησαν σέ μιάν ἱμπρεσιονιστικὴ ἀπόδοση τοῦ τοπίου καί τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου.

2. Στά μεταπολεμικά χρόνια, κυρίως μετά τό 1960, ἂν τά στοιχεῖα μου εἶναι ἀκριβῆ, μία νέα γενιά ξεπερήσε. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός σπούδασε στήν Ἀγγλία καί ἦταν φυσικό νά ἔχει ἄμεσες ἐπιδράσεις ἀπό ἀγγλοσαξωνικά πρότυπα. Ἡ γαλλικὴ σχολή ἔπαιξε ἐλάχιστο ρόλο ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν τήν ἔζησαν οἱ νέοι.

Ὅταν κατά το 1965 ἦρθα γιά πρώτη φορά στήν Κύπρο, ἡ εἰκόνα καί οἱ ἐντυπώσεις πού ἀποκόμισα ἦταν περίπου οἱ ἐξῆς:

Ἀπό τήν μιά μεριά ἡ παλαιότερη γενιά καί ἀπό τήν ἄλλη, ξεκομμένη ἀπό ἀπό κάθε προηγούμενη παράδοση, μία ἐλάχιστη μερίδα νέων στά πρῶτα της βήματα. Ἄς μὴν ξεχάσουμε ἐδῶ τήν συμβολή τοῦ Χριστόφορου Σάββα.

Ὁ μικρός αὐτός ἀριθμός τῶν νέων εἶχε σάμν γενικώτερο χαρακτηριστικό, σέ μιὰ πλατιά ἔννοια, μία γεωμετρικὴ ἀφηρημένη τάση, χωρίς αὐτό νά ἀποκλείει καί ἄλλες μεμονωμένες ἔρευνες σέ διαφορετικὲς κατευθύνσεις.

... ..) -- Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ δὲν ἔχει ἀξιολογικὸ χαρακτῆρα. Καί τό τονίζω.

Ἄλλωστε σ' αὐτό θά ἐπανέλθω παρακάτω.

-- Βοήθησα τούς νέους, γιατί πιστεύω ὅτι τό κάθε βῆμα πρὸς τὰ μπρός ξεκινάει ἀπό καινούργιες δυνάμεις.

Αὐτό δὲν θά πῆ ὅτι πρέπει νά περιφρονήσουμε καί ὅτι μᾶς δίδαξε καί μᾶς πρόσφερε τό παρελθόν, ὅπως μερικοὶ θέλησαν νά ἐρμηνεύσουν τὴ στάση μου.

Ἀπόδειξη γιά τὰ ὅσα λέω, εἶναι ὅτι ἀπό καιρὸ ἔχω προτείνει στο Ὑπουργεῖο Παιδείας τήν Ὄργάνωση Παγκύπριας Ἐκθεσης πού νά περιλαμβάνει μιὰ ὅσο γίνεται ὀλοκληρωτικὴ εἰκόνα τῆς Κυπριακῆς Τέχνης ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ~~μᾶς~~ μέχρι σήμερα.

B. Ποιά ή συμβολή μου ώς καλλιτεχνικοῦ συμβούλου τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τό 1965 ώς τώρα.

Ἡ δράση μου στράφηκε σέ δύο κατευθύνσεις:

1. Στήν προβολή τῆς μακρόχρονης πολιτιστικῆς ἱστορίας τῆς Κύπρου πού ὅπως ἦταν φυσικό θά ἄνοιγε τό δρόμο καί γιά τήν νεώτερη πολιτιστική τῆς ὑπόσταση.
2. Προσπάθεια συμμετοχῆς τῆς Κύπρου στίς σύγχρονες μεγάλες παγκόσμιες ἐκθέσεις ὅπου ἡ Κύπρος σάν Κράτος καί σάν Τέχνη ἦταν τελείως ἄγνωστη.

-Γιά τό πρῶτο σημεῖο πρότεινα στόν Πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο, τήν ὀργάνωση μιᾶς ἐκθεσης πού νά παρουσιάξει τήν ἐξέλιξη τῶν 8000 ἐτῶν τῆς Κυπριακῆς Τέχνης.

Ἡ πρότασή μου ἔγινε ἀμέσως ἀποδεκτή καί χάρις στή σημαντική συμβολή τοῦ Ὑφυπουργοῦ παρά τῷ Προέδρῳ κ. Πατρόκλου Σταύρου ὅπως καί τῶν ἀρμοδίων ὑπηρεσιῶν εἶχε τά ἐξῆς ἀποτελέσματα:

Χῶρες ὅπου παρουσιάστηκε: Παρίσι, Μόναχο, Γενεύη, Μιλάνο, Βελιγράδι, Ἀθήνα, Πράγα, Μόσχα, Λένινγκραντ, Βερολίνο.

-- Κριτικές (χώρια οἱ ἀναγγελίες): 800 περίπου στά μεγαλύτερα περιοδικά καί ἐφημερίδες στίς διάφορες χῶρες.

Ραδιοφωνικές ἐκπομπές καί Τηλεόραση: Περίπου 110 σέ Διεθνή δίκτυα διαρκείας 60 ὥρῶν.

Ταινίες: Περίπου 40.

Σλλάίτες: 6 ἐκδόσεις (Γαλλική, Ἑλβετική, Γερμανική, Ἰταλική, Ρωσική, Γιουγκοσλάβικη.)

Διαλέξεις: Γύρω στίς 50

Ὁδηγούμενες ἐπισκέψεις: 250

Ἐπισκέπτες: Γύρω στό ἕνα ἑκατομμύριο.

Ἐκδόσεις: περίπου δέκα (δυσανάγνωστο) κ. Παπαγεωργίου, Σπιτέρη, Πιγμάν, Ἀθανασίου-Πρενσέ, Ἡμερολόγιο Ἐμπορικῆς Ἐκθέσεως Τραπεζῆς Ἑλλάδος σέ 60.000 ἀντίτυπα.

Εὐχετήριες κάρτες, Ἐκδοση εἰδικοῦ γραματοσήμου μέ τήν εὐκαιρεία τῆς Ἐκθεσης στό Παρίσι.

Μᾶς ἔδωσε ἐπίσης τήν δυνατότητα νά περισυλλεγεῖ, νά διασωθεῖ καί νά καθαριστεῖ ἕνας μεγάλος ἀριθμός εἰκόνων ἀπό τήν φθορά τοῦ χρόνου καί τήν ἐγκατάλειψη.

Αὐτό θά ἐπιτρέψει τήν δημιουργία ἑνός ἀπό τά κυριώτερα Μουσεία Βυζαντινῆς Τέχνης στήν Εὐρώπη.

Ἡ προβολή αὐτή ἄνοιξε, ὅπως ἦταν ἐπόμενο καινούριους ὀρίζοντες καί στούς νέους.

Ἡ Κύπρος ἀπέκτησε ὄντοτητα καί στόν πολιτιστικό τομέα.

Ὁ δρόμος πού εἶχαν ἀνοίξει «Οἱ Θησαυροί τῆς Κύπρου» διευκόλυνε τήν παραδοχή τῆς καί στίς διεθνεῖς ἐκθέσεις σύγχρονης Τέχνης.

-----Ὡς τότε οἱ μόνες ἐκδηλώσεις πού εἶχαν γίνει ἦταν ἀπλῶς τοπικές ἐκτός νομιζῶ ἀπό τή συμμετοχή στή Μπιεννάλε τῆς Ἀλεξανδρείας.

-----Μέ προσωπική μου συμβολή καί χρησιμοποιώντας τό κῦρος πού ἔχω στούς διεθνεῖς καλλιτεχνικούς κύκλους καθῶς καί τίς προσωπικές μου φιλίες, κατόρθωσα νά τήν εἰσαγάγω στίς τρεῖς κυριώτερες διεθνεῖς ἐκδηλώσεις:

Μπιεννάλε τής Βενετίας

Μπιεννάλε του Σάο Πάολο

Μπιεννάλε των Νέων στο Παρίσι.

Οι εκθέσεις αυτές γίνονται με την σύμπραξη του Υπουργείου Παιδείας.

-----Χώρια όμως από τις παραπάνω εκδηλώσεις και εκτός Υπουργείου κατόρθωσα να προτείνω και να επιβάλω την παρουσία Κύπριων καλλιτεχνών σε πολλές άλλες διεθνείς εκδηλώσεις όπως και Σαλόν, χαρακτηριστικής, γλυπτικής, κλπ., που βασιζονται αποκλειστικά σε προσωπικές εισηγήσεις, χωρίς να απευθύνονται σε επίσημους οργανισμούς. (Αυτό είναι το σύστημά τους και ο τρόπος λειτουργίας τους).

-----Στόν έσωτερικό τομέα προσπάθησα να βοηθήσω όσους καλλιτέχνες αποτάθηκαν σε μένα ζητώντας συμβουλές και γνώμες για τη δουλειά τους. Μου δόθηκε έτσι ή ευκαιρία να γνωρίσω, ίσως περισσότερο από κάθε άλλον ακόμα και Κύπριο, τη δουλειά των περισσότερων καλλιτεχνών και να είμαι σε θέση να εκτιμήσω ποιων ή εργασία αρμόζει καλλίτερα στις διάφορες διεθνείς εκδηλώσεις-εκθέσεις.

Μου δόθηκε επίσης ή ευκαιρία να ακούσω τά αιτήματά τους και συχνά τά παράπονά τους.

Δέν μπορώ να υπεισέλθω σε θέματα που αφορούν τό Υπουργείο Παιδείας, τό ΕΚΑΤΕ κ.λ.π. ~~σχείσει στις σχέσεις τους με τους~~ τους καλλιτέχνες. Δέν είναι τής αρμοδιότητάς μου. ~~Τά δικαιολογημένα, νομίζω, όμως~~ Τά παράπονα όμως πολλών καλλιτεχνών, νομίζω, πρέπει να βρούν την λύση τους από τους ίδιους τους καλλιτέχνες, επιτοπίως.

Από τόν κατάλογο ~~πού έχω στα χέρια μου~~ πού μου δόθηκε, τό ΕΚΑΤΕ αποτελείται από 64 μέλη. Τό συμβούλιό του όμως δέν αντιπροσωπεύει τήν ~~πλειοψηφία~~. Στίς αρχαιρεσίες του όμως για εκλογή Διοικητικού Συμβουλίου ψήφισαν λιγώτεροι από δέκα για έπταμελές συμβούλιο. Στο χέρι των ~~υπόλοιπων απομένει~~ καλλιτεχνών είναι να συνενωθούν και να αποκτήσουν έτσι ένα όργανο πού πραγματικά να τούς εκπροσωπεί.

~~Προσπάθησα επίσης να υποδείξω~~ Εισηγήθηκα να υποδείξω στους αρμόδιους όρισμένες βελτιώσεις ή ανακαινίσεις πάνω σε διάφορους τομείς, λ.χ. ότι είναι απαραίτητο οι αγορές των να μήν γίνονται από ένα ~~μοναδικό~~ πρόσωπο, αλλά όπως συμβαίνει και στο έξωτερικό από τριμελή ή πενταμελή επιτροπή.

Υποστήριξα ακόμη τήν άποψη όπως στίς διάφορες διεθνείς εκδηλώσεις χορηγείται από τό Υπουργείο στους καλλιτέχνες πού μετέχουν, μία σχετική βοήθεια, όπου και όσο αυτό είναι----μπορετό, για τή μετάβασή τους στο έξωτερικό. Πράγματι ο ρόλος του κομισσαρίου είναι προετοιμαστικός και κατά τό διάστημα μιās έκθεσης βοηθάει με τίς γνωριμίες του και τήν εκτίμηση πού χαίρει στους ξένους συναδέλφους του ~~στην~~ προβολή αυτών πού παρουσιάζει.

Άλλο παράδειγμα ανάμεσα στα πολλά είναι και ή βοήθειά μου για τήν παρουσίαση τής Παγκύπριας Έκθεσης του 1969.

Ή παρουσίαση μιās έκθεσης δέν είναι τόσο άπ(λ)ό θέμα όσο φαίνεται. Χρειάζεται πολύχρονη έμπειρία, μουσικακές και αισθητικές γνώσεις και ένα έμφυτο γούστο. Χρειάζεται επίσης απόλυτη αντικειμενικότητα απέναντι στους εκθέτες.

Παράδειγμα ή ἄρτια παρουσίαση τῶν Θησαυρῶν τῆς Κύπρου στό Παρίσι, ὅπου ὁμόφωνα ὁ Γαλλικός καί ξένος τύπος παίνεσε ἀπεριόριστα χῶρια ἀπό τό περιεχόμενο τήν πρωτότυπη ἀκόμα καί γιά τό Παρίσι ἐμφάνιση καί παρουσίαση. Ἐπίσης στίς ἄλλες πρωτεύουσες οἱ διευθυντές μουσείων μῦ ἀνέθεσαν εἰδικά τήν παρουσίαση τῆς ἐκθέσης, ~~χωρίς νά θιγῆ κατόλου ὁ ἐγωϊσμός τους.~~

Στό ἐξωτερικό ὅλες οἱ μεγάλες ἐκθέσεις παρουσιάζονται ἀπό συνεργεῖα ἐξωτερικῶν ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὀργανωτικήν ἐπιτροπή καί τοῦτο γιά νά ἀποφεύγονται οἱ προσωπικές προτιμήσεις.

Ἄς μήν ξεχνᾶμε πόσο ἡ παρουσίαση μπορεῖ νά προβάλει ἢ νά χαντακῶσει ἕνα καλλιτέχνη.

Τίς ἀρχές αὐτές καί τήν ἀντικειμενικότητα αὐτή ἐφάρμοσα στήν Παγκύπρια τοῦ 1969 ὅπου εἶχα φυσικά τήν βαρύνουσα γνῶμη, ἀλλά δέν ἐδίστασα, ἀκολουθώντας πάντα μιά δημοκρατική πολιτική, νά προστρέξω καί στήν συμπάρασταση ~~ἠρησμένων~~ διαφόρων καλλιτεχνῶν.

Ἄν ἔκρινα χρήσιμο νά σᾶς ἀνακοινώσω αὐτά τά στοιχεῖα εἶναι γιατί νομίζω ὅτι εἶχαμε ἀρχίσει καλά στήν Κύπρο καί ὑπῆρχαν ὅλες οἱ προοπτικές γιά νά ἐξακολουθήσουμε μιάν ἐπικοδομητική, πλούσια καί γεμάτη ὑποσχέσεις δράση γιά τό μέλλον.

Ἡ τέχνη εἶναι δύσκολη καί ἡ παροῦσα στιγμή ἀλ(κ)όμα πιά δύσκολη γιά τήν τέχνη.

Ὁ τόπος αὐτός, ὅπως μῦ ἀπέδειξαν οἱ τελευταῖες μου ἐπισκέψεις στά ἀτελεῖ πολλῶν καλλιτεχνῶν, ἔχει ἀκόμα δυνάμεις πού μποροῦν νά ἀναπτυχθοῦν καί νά ἀναδειχθοῦν.

Οἱ δρόμοι τῆς τέχνης εἶναι ἄπειροι καί δέν ἔχουμε δικαίωμα νά τοῦς περικλείουμε ἀποκλειστικά σέ μιά τεχνοτροπία ἢ κατεύθυνση. Εἶναι τελείως λαθεμένη ἡ ἀντίληψη πῶς ἕνας καί ὁ μόνος καλλιτέχνης εἶναι προφήτης. Στούς κύκλους μας χρειάζεται λιγώτερη οἴηση καί περισσότερη μετριοφροσύνη. Ὁ κάθε πραγματικός δημιουργός ἔχει μέσα του δυνάμεις πού ἀρκεῖ μιά μικρή ἐνθάρρυνση γιά νά τίς ἀποδεσμεύσει.

Αὐτό τό ρόλο πορ(προ)σπάθησα πάντα νά κρατήσω τόσο στίς ἐπαφές μου μέ τοῦς καλλιτέχνες ὅσο καί μέ τά γραπτά μου.

Στόν σημερινό κόσμο, παρ' ὅλη τή βιαιότητα πού τόν χαρακτηρίζει, πιστεύω ἀκόμα, πῶς ὑπάρχουν ἔστω καί ἐλάχιστες ἠθικές ἀξίες πού μποροῦν νά κρατήσουν ψηλά τό νόημα τῆς ἀνθρωπ(ι)ᾶς.

Τώνης Σπητέρης

Ὅπως προκύπτει ἀπό τα δύο παραπάνω κείμενα του Τ. Σπητέρη, ἡ προσωπική του προσπάθεια προβολῆς τῆς κυπριακῆς τέχνης σηματοδότησε παράλληλα καί τή γενικότερη τοποθέτησή του ἀπέναντι σε ζητήματα τῆς τέχνης, ἰσως μάλιστα καί νά ἀποτελέσει συγκεκριμένη στάση ζωῆς.

Φανή Μουμτζίδου-Παπατζίμα
Δρ Ἱστορίας τῆς Τέχνης – Αρχιτέκτων Μηχανικός

1.
Εσωτερικό από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Μόναχο, Φεβρουάριος 1968.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ-Τ.Ι.Τ.

2

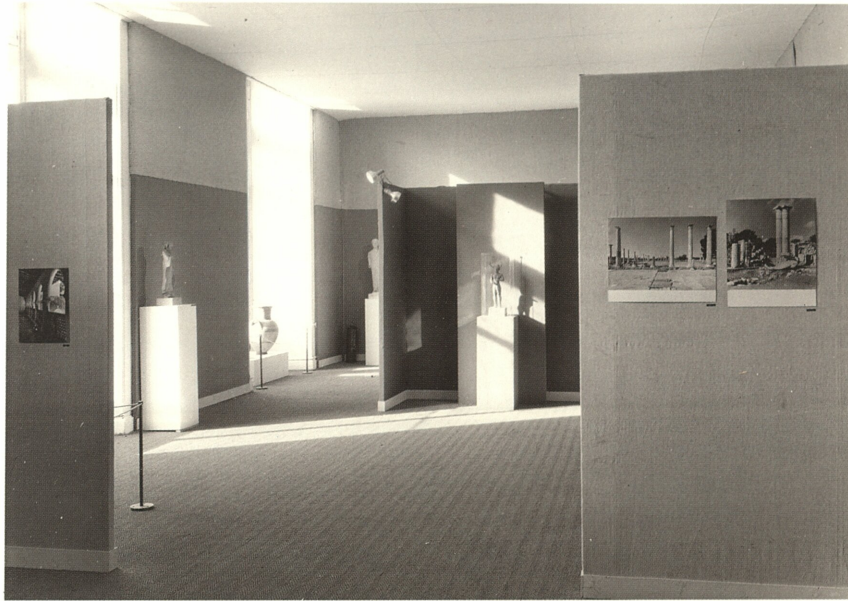

3

4

2-4 .
 Ο Τώνης Σπητέρης ξεναγεί
 τον André Malraux
 στα εγκαίνια της Έκθεσης
 Θησαυροί της Κύπρου.
 Παρίσι. Νοέμβριος 1967.
 ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ-Τ.Ι.Τ.

5

5.
Εσωτερικό από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Παρίσι, Νοέμβριος 1967.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ - Τ.Ι.Τ.

6

6.
Η Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Μιλάνο, Palazzo Reale,
Μάιος 1968.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ - Τ.Ι.Τ.

7.
Εσωτερικό από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Γενεύη, Νοέμβριος 1967.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ-Τ.Ι.Τ.

7

8.
Εσωτερικό από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Πράγα, 1970.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ-Τ.Ι.Τ.

8

9.
Εσωτερικό από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Μόναχο, Φεβρουάριος 1968.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ-Τ.Ι.Τ.

9

10

11

12

13

10-13.
Απόψεις από την Έκθεση
Θησαυροί της Κύπρου.
Μόναχο, Φεβρουάριος 1968.
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ - Τ.Ι.Τ.

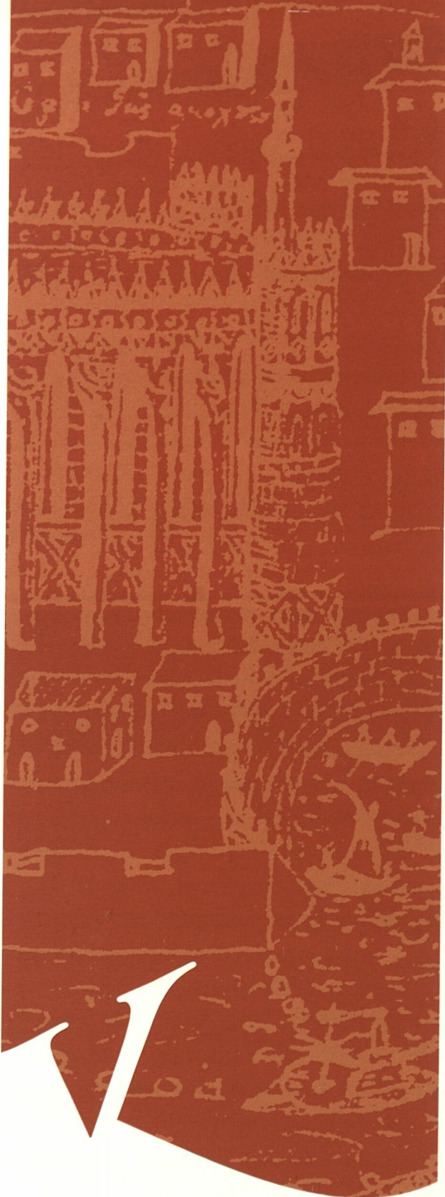

14

Στιγμιότυπο από
τα εγκαίνια της Έκθεσης
Θησαυροί της Κύπρου.
Ανατολικό Βερολίνο, 1971-1972.

Από αριστερά:
Πάτροκλος Σταύρου,
Τώνης Σπητέρης,
Ιωάννα Σπητέρη-Βεροπούλου,
Prof Dr. Gerhard Rudolf Meyer (·).
ΑΡΧΕΙΟ Τ. ΣΠΗΤΕΡΗ - Τ.Ι.Τ.

14

3 Ταξιδιώτες ζωγράφοι
στην Κύπρο 1700-1960
ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

Ταξιδιώτες Ζωγράφοι στην Κύπρο 1700-1960

Η έκθεση *Ταξιδιώτες Ζωγράφοι στην Κύπρο 1700-1960* είναι μια περιδιάβαση του νησιού μέσα από τις απεικονίσεις ξένων ζωγράφων. Πέρα από την καλλιτεχνική τους αξία, τα έργα αυτά αποτελούν μοναδικές εικαστικές μαρτυρίες που αναδεικνύουν τα πολιτικοκοινωνικά συμφραζόμενα της νεότερης ιστορίας της Κύπρου. Παράλληλα, ξεδιπλώνουν ένα πανόραμα του Κυπριακού τοπίου διάσπαρτο από τα μνημεία και τον κόσμο που το έζησε και το ζει ακόμα.

Η έκθεση αποτελεί μέρος της συλλογής Κώστα και Ρίτας Σεβέρη που δημιουργήθηκε μέσα από 20 χρόνια έρευνας και εντατικής αναζήτησης στην διεθνή αγορά έργων τέχνης με θέμα την Κύπρο, σε ελαιογραφίες, υδατογραφίες, σχέδια και χαρακτηριστικά. Σαν αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας έχουν συγκεντρωθεί γύρω στα 600 έργα που αποτελούν την μοναδική στο είδος τους συλλογή. Πλαισιώνεται από χιλιάδες βιβλία με θέμα το ταξίδι και τέχνη στην Κύπρο και την Ανατολική Μεσόγειο και σπάνιες εκδόσεις κυπριολογικού ενδιαφέροντος. Ένας μεγάλος αριθμός ενδυμασιών αποσκοπεί να παρουσιάσει τις Δυτικές επιδράσεις στην παραδοσιακή κυπριακή ένδυση κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, όταν πια το νησί άρχισε να μπαίνει στον ευρωπαϊκό του προσανατολισμό. Παράλληλα, ιστορικά κειμήλια και ενθυμήματα κάνουν πιο κατανοητά τα στάδια της κοινωνικοοικονομικής ανέλιξης του κόσμου της Κύπρου.

Η συλλογή συνεχώς επεκτείνεται και με πολλή ενθουσιασμό και αγάπη συνεχίζεται η αναζήτηση και η απόκτηση αντικειμένων και έργων τέχνης. Απώτερος σκοπός και ευχή είναι μια μέρα να αποκτήσει η συλλογή μόνιμη στέγη όπου θα μπορεί να την επισκέπτεται το κοινό και οι μελετητές. Προς τον σκοπό αυτό εργάζεται το Ίδρυμα Κώστα και Ρίτας Σεβέρη.

Με ιδιαίτερη χαρά, το Ίδρυμα παρουσιάζει φέτος μέρος της συλλογής στην Θεσσαλονίκη με την ελπίδα ότι η έκθεση θα αποτελέσει μια ευκαιρία για να γνωρίσει το κοινό της συμπρωτεύουσας την Κύπρο και την ιστορία της μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα, μέσα από τα μάτια των περιηγητών.

Το Ίδρυμα Κώστα και Ρίτας Σεβέρη θα ήθελε, με την ευκαιρία αυτή να ευχαριστήσει θερμά το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών και την Κύπριακή Πρεσβεία – Σπίτι της Κύπρου για την πρόσκληση, το ενδιαφέρον και την φιλοξενία καθώς και για την διοργάνωση της έκθεσης. Η συνεργασία αυτή μας τιμά ιδιαίτερα.

Η περιδιάβαση ξεκινά τον 18^ο αιώνα, τότε που άρχισαν τα ταξίδια να θεωρούνται απαραίτητο εφόδιο για την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης και της κοινωνικής αναγνώρισης. Το ταξίδι έφερε πιο κοντά τους λαούς, ειδικά στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου όπου κυριαρχούσε η Οθωμανική αυτοκρατορία. Οι ταξιδιώτες του *Grand Tour*, της Μεγάλης δηλαδή Περιδιάβασης, οι περισσότεροι γόνοι πλούσιων οικογενειών οι οποίοι επισκέπτονταν την Νότια Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή, ενεργούσαν σαν προπομποί του Δυτικού πολιτισμού και σαν ελατήρια γνώσεων και πληροφοριών για την ανάπτυξη της

οικονομίας και της βιομηχανοποίησης της πατρίδας τους. Μάζευαν πληροφορίες, που επεξεργάζονταν αργότερα στη Δύση συμβάλλοντας στην πρόοδο και την οικονομική ανάπτυξη των χωρών τους. Ταυτόχρονα, συνέλεξαν αρχαιολογικούς θησαυρούς, δημοσίευαν βιβλία και έγραφαν άρθρα για την ιστορία μακρινών πολιτισμών που βοηθούσαν τις επεκτατικές διαθέσεις των Δυτικών χωρών.

Τον 18^ο αιώνα η Κύπρος ήταν μια παραμελημένη επαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το μικρό λιμάνι της Λάρνακας δεχόταν λίγα μόνο πλοία προς την Μέση Ανατολή είτε σαν καταφύγιο σε κακοκαιρίες ή σαν σταθμός ανεφοδιασμού. Έτσι έφθασαν και οι πρώτοι ταξιδιώτες του 18^{ου} αιώνα στο νησί.

Η φτώχεια και οι πρωτόγονες συνθήκες έκαναν ασφαλώς την επίσκεψη δύσκολη και κατ'επέκταση σύντομη. Δρόμοι δεν υπήρχαν. Η διακίνηση γινόταν με γαϊδουρία. Η διαμονή βασιζόταν στα φιλόξενα αισθήματα της ξένης παροικίας ή στην παραχώρηση δωματίων στα σπίτια Κυπρίων χωρικών ή στα μοναστήρια, αφού ξενοδοχεία ή έστω πανδοχεία δεν υπήρχαν. Οι ξένοι χρειάζονταν φιομάνια για να κυκλοφορήσουν. Οι κλιματολογικές συνθήκες, ειδικά το καλοκαίρι δεν βοηθούσαν. Τα έντομα και ιδίως οι ψείρες αφθονούσαν, οι πυρετοί και η μαλάρια απωθούσαν τους επισκέπτες αλλά και ο φόβος και η επιφύλαξη με την οποία δέχονταν τους ξένους οι Κύπριοι. Παρ' όλα αυτά όμως η Κύπρος πήρε τη θέση της στο χάρτη και έγινε σταθμός αρκετών επισκεπτών που την ζωγράφισαν. Μέσα από τα έργα τους έχουμε σήμερα τη μοναδική εικαστική αποτύπωση του τόπου μας όπως ήταν τον 18^ο αιώνα.

Ο πρώτος ίσως επισκέπτης που αποτύπωσε ορθόδοξα μνημεία στο νησί ήταν ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Γρηγόρεβιτς Μπάροσκυ (1701-1778) το 1726. Σχεδιάζει απλά αφού δεν ήταν παρά ερασιτέχνης ζωγράφος όπως παραδέχεται και ο ίδιος:

Όταν κάτι αξίζει να αποτυπωθεί το σχεδιάζω με μεγάλη προσπάθεια αφού δεν έχω καμία κατάρτιση στη ζωγραφική ή εικονογραφία, αλλά με την καθοδήγηση του Θεού το χέρι μου δουλεύει απλά την πένα και το μελάνι.

Ο Βρετανός πρόξενος Alexander Drummond (π.1769) συμπεριλαμβάνει την Κύπρο στο βιβλίο του *Ταξίδια στις διάφορες πόλεις της Γερμανίας, Ιταλίας, Ελλάδας και στα διάφορα μέρη της Ασίας μέχρι τις όχθες του Ευφράτη, σε επιστολές, 1754* και ζωγραφίζει τα μεσαιωνικά κάστρα της Κύπρου. Ένας άλλος βρετανός ζωγράφος, ο John Skippe, επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στις παραλιακές πόλεις της Κύπρου, ειδικά στην Λάρνακα όπου βρίσκονταν τα προξενεία.

Γύρω στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εμφανίζεται στην τέχνη ο ρομαντισμός τον οποίο φέρνει μαζί του ο γάλλος ζωγράφος Louis Francois Cassas (1756-1827) που φθάνει στην Κύπρο το 1785. Το μοναστήρι του Μπελλαπαίς, κτισμένο από Γάλλους μοναχούς, τον συγκινεί ιδιαίτερα. Οι Γάλλοι ένοιωθαν κοντά στη Κύπρο αφού μοιράζονταν με το νησί ένα παρελθόν τριών περίπου αιώνων με την δυναστεία των Λουζινιανών (1192-1487). Λίγο αργότερα, ο Αυστρο-ιταλός Luigi Mayer (γεν.1750) συγκεντρώνεται στην παρουσίαση των ερειπίων της αρχαίας Αμα-

θώντας. Ο Ali Bey (1767-1818), Καταλάνος επισκέπτης μεταμφιεσμένος σε Οθωμανό πρίγκιπα, περιδιάβασε την Κύπρο το 1806 αναζητώντας τ' αγνάρια της Αφροδίτης.

Οι ταξιδιώτες του 18^{ου} αιώνα έβλεπαν την Κύπρο μέσα από το δικό τους πρίσμα και ανάλογα με την ταυτότητά τους. Οι Άγγλοι συνέδεσαν το νησί με την αρχαιότητα, οι Γάλλοι με την Φραγκοκρατία, μόνο ο Ρώσος Μπάρσκυ έδωσε όλη του την προσοχή στην Βυζαντινή Κύπρο. Γεγονός παραμένει όμως ότι, παρόλο που οι ταξιδιώτες βρίσκονταν σε Οθωμανική επαρχία, ζωγράφιζαν περισσότερο τα Δυτικο-χριστιανικά στοιχεία του νησιού. Ίσως αυτό να οφείλεται στο πνεύμα του νεοκλασικισμού, ή στην επίδραση της Μεγάλης Περιδιάβασης, ή στο αίσθημα ταύτισης ή οικειότητας με τον τόπο. Η Κύπρος παρουσιάζεται σαν σημείο επαφής της ελληνικής και γοθτικής κουλτούρας.

Τον 19^ο αιώνα τα ταξίδια προς την Ανατολή αυξάνονται. Οι περιηγητές θέλουν να γνωρίσουν εξωτικές χώρες, αναζητούν πνευματικές προκλήσεις, θέλουν να ξεφύγουν από την βιομηχανοποίηση των χωρών τους και ζητούν θρησκευτική αναζωογόνηση μέσα από τα προσκυνήματα στους Αγίους Τόπους. Το φως και το κλίμα της Μεσογείου θεωρείται ευεργετικό και διεγερτικό για την υγεία, η ανωνυμία και η φυγή εποιώνουν ψυχολογικά προβλήματα. Στην Κύπρο τότε ο πληθυσμός κυμαινόταν μεταξύ 60-160.000. Η ζωή ήταν ακόμη δύσκολη παρόλο που η οικονομία του νησιού παρουσίαζε τα πρώτα σημάδια ανάπτυξης και οι πρώτοι Κύπριοι άρχισαν να σπουδάζουν στο εξωτερικό.

Το 1800 φθάνει στο νησί ο γάλλος Feraud, ο οποίος μαγεύεται από την οροσειρά του Πενταδακτύλου και το κάστρο του Βουφαβέντο. Στο μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου κάθισε να ξαποστάσει και στον πίνακά του συμπεριέλαβε και τον εαυτό του.

Η Αμμόχωστος φαίνεται να προτιμάται τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, όπως φυσιολογικά και η Λάρνακα, αφού εκεί προσάραζαν τα περισσότερα καράβια. Ο Francis Iago Arundale (1807-1853) ζωγράφισε το 1833 τον καθεδρικό ναό του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο δημιουργώντας μια κοινωνιολογική και πολιτική μαρτυρία του νησιού. Τα γοθτικά και ορθόδοξα μνημεία θυμίζουν το παρελθόν και η κατάστασή τους αντανακλά την παρακμή του τόπου. Ακόμα και τα χρώματα δημιουργούν μια ατμόσφαιρα γεμάτη νοσταλγία. Το κίτρινο, χαρακτηριστικό της κυπριακής πέτρας χρησιμοποιείται συχνά για να δώσει την εντύπωση παρελθόντος και ονείρου. Στο νου μας έρχονται τα λόγια του συγγραφέα W.H. Mallock το 1892...

Ο κόσμος που βλέπει κανείς στη Κύπρο δεν είναι πια άνθρωποι της πόλης αλλά φηγούρες που ζουν μέσα στην κρυστάλλινη σφαίρα ενός μάγου.

Στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας υπερέχουν σε αριθμό οι Γάλλοι ζωγράφοι αφού τότε η Γαλλία προσπαθούσε να επανακτήσει το νησί καθώς επίσης και να εμπλουτίσει τα μουσεία της με αρχαιολογικούς θησαυρούς.

Ο Amadée Damour έρχεται το 1853 μαζί με τον επιστήμονα Albert Gaudry για να μελετήσουν την γεωλογία του νησιού. Μια σειρά από

γγραβούρες παρουσιάζει τοπία αλλά και μνημεία. Ο Sosthène Grasset d'Orcet (1828-1901) έζησε στην Κύπρο περίπου 10 χρόνια. Αγάπησε το νησί και προσπαθούσε συνεχώς να κινήσει το ενδιαφέρον του γαλλικού κοινού γράφοντας άρθρα και ανταποκρίσεις σε γαλλικά περιοδικά που συνοδεύονταν από απεικονίσεις. Το 1862 φθάνει η γαλλική Φοινικική αποστολή στη Κύπρο. Μαζί της και ο γάλλος αρχιτέκτονας και σχεδιαστής Edmond Duthoit (1837-1889). Μαζί με τον Grasset είναι ίσως οι πρώτοι εθνογράφοι της Κύπρου. Ο Duthoit έκανε μια σειρά από 1200 απεικονίσεις που περιλαμβάνουν μνημεία, σκηνές καθημερινής ζωής, απόψεις πόλεων, κάστρων και αρχαιοτήτων. Τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών που διεξήγαγε στο νησί, με σημαντικότερο τον γιγαντιαίο πίθο της Αμαθούνας, βρίσκονται σήμερα στο μουσείο του Λούβρου.

Ο Ιταλός Herman Solomon Corrodi (1844-1905) δίνει ένα δείγμα κυπριακής αρχιτεκτονικής και κυπριακής ενδυμασίας μέσα από ένα πίνακα διάχυτο από το φως της Μεσογείου. Ο Hercules Brabazon Brabazon (1821-1906), πρώιμος άγγλος ιμπρεσιονιστής, αποτυπώνει την Αμμόχωστο και την Κερύνεια.

Οι δεκαετίες του 1860-1890 φιλοξενούν το κίνημα των Προ-Ραφαελιστών οι οποίοι φιλοτεχνούν σκηνές εμπνευσμένες από την ελληνική μυθολογία, χρησιμοποιώντας ελληνικές κλασικές ενδυμασίες ή απεικονίζοντας αρχαιοπρεπή περιβάλλοντα. Η Κύπρος εμπνέει διαφορετικά τους οπαδούς του νέου κινήματος. Τα πινέλα τους ζωντανεύουν την Φραγκοκρατία του νησιού. Ο Ιταλός Ζαννότο σε μια σειρά γγραβούρων αποθανατίζει τις τραγικές στιγμές της πτώσης της Αμμοχώστου στους Τούρκους το 1571 και τον βασανισμό του διοικητή Μαρχαντώνιου Βραγαδίνου, τον οποίο έγδαραν ζωντανό οι κατακτητές. Έρχονται στο προσκήνιο διάφορα επεισόδια από την ζωή της τελευταίας Βενετσιάνας βασίλισσας της Κύπρου Κατερίνας Κορνάρο. Ο Carl Werner (1808-1894) την ζωγραφίζει να ξεκινά από την Βενετία για την Κύπρο, ενώ ο Βέλγος Ferdinand Pauwels (1830-1904) την παρουσιάζει να προσεύχεται. Ο Γάλλος Paul-Joseph Delcloche (1716-1755) την θέλει να επιθεωρεί οχυρωματικά έργα στο κάστρο της Αμμοχώστου. Μαθητές του Titian και του Bellini συνεχίζουν να αποθανατίζουν την βασίλισσα σε πορτραίτα.

Το 1878 με την Άγγλο-Τουρκική συνθήκη η Κύπρος περνά στην Αγγλική επικράτεια. Δύο αγγλικά περιοδικά, το Illustrated London News και το Graphic παρουσιάζουν το νησί στους αναγνώστες τους, ενώ η αντιπολίτευση στην Αγγλία όσο και ο γαλλικός τύπος σατιρίζουν το γεγονός.

Για να αποδείξουν την προβλεπόμενη επιτυχία τους, οι Άγγλοι πίστευαν ότι έπρεπε να παρουσιάσουν την Κύπρο στην άσχημη κατάσταση που την βρήκαν. Έτσι, αργότερα, ο κόσμος θα μπορούσε να δει και να εκτιμήσει τον ευεργετικό τους ρόλο. Ωστόσο, τα διάφορα προβλήματα δεν έπρεπε να αποτρέψουν τους επισκέπτες και επενδυτές από το να επισκεφθούν, να επενδύσουν και να βοηθήσουν στην αναδιοργάνωση του τόπου. Η Κύπρος έπρεπε να παρουσιαστεί με

after Bellini
Caterina Portrait
ελαιογραφία,
160 x 130 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΠΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

τέτοιο τρόπο ώστε να αρέσει, σαν μια χώρα διαφορετική, εξωτική και ανατολίτικη. Η αγγλική παρουσία και ο ευεργετικός της ρόλος έπρεπε να τονιστούν.

Ο Donisthorpe Donne (1856-1907) ήταν από τους πρώτους αφιχθέντες στρατιωτικούς, διοικητής της επαρχίας Λεμεσού. Ίδρυσε το Cyprus Pioneer Regiment, ή το τάγμα των Κυπρίων Σκαπανέων, είδος αστυνομίας και σχεδίασε την στολή του. Ο αξιωματικός Hugh Montgomerie Sinclair (1855-1927), προτιμά να ζωγραφίζει εκκλησίες. Η Gwendolyn Frere παρουσιάζει σε γελοιογραφία την άφιξη του δικαστή πατέρα της στο νησί. Η Esmé Scott-Stevenson, γυναίκα του στρατιωτικού διοικητή της Κερύνειας έγραψε το 1878 για τα ορεινά χωριά:

Τα σπίτια είναι κτισμένα τόσο πυκνά, που μόλις και περνά ανάμεσα τους το μουλάρι. Αμφέβαλλα αν θα τα κατάφερναν τα άλογά μας. Οι στέγες κατέβαιναν τόσο χαμηλά που χρειάστηκε να διπλωθώ στη σέλα μου για να μην κτυπήσω. Οι στέγες κρέμονταν περίπου δύο πόδια και ήταν καμωμένες από άχυρα βαλμένα σε επιστρώσεις, μία πάνω από την άλλη στηριγμένες σε ξύλα με πηλό για να μην διαπερνά η βροχή. Σε μερικά μέρη δημιουργούσαν υπόστεγο προστασίας από τον ήλιο.

Την περιγραφή της εικονογραφεί ο λοχαγός Reginald Burrows Rudyard.

Ο William Hawkins (1845-1901), υπεύθυνος του κυβερνητικού τυπογραφείου από το 1890, τόσο αγάπησε το νησί ώστε δεν δίστασε να παντρευτεί με Κυπρία. Στα έργα του πειραματίζεται με το φως και τις σκιές.

Από τους πιο γνωστούς ζωγράφους της εποχής παραμένει ο Tristram Ellis (1844-1922), ο οποίος φιλοτέχνησε 80 περίπου υδατογραφίες της Κύπρου. Στα έργα του εκδηλώνονται και οι αποικιοκρατικές προσεγγίσεις του ζωγράφου.

Με την Αγγλοκρατία, όταν το νησί έχει πια ξεφύγει από την Οθωμανική επιρροή και είναι έτοιμο να πάρει την θέση του στην Δύση, η Κύπρος παρουσιάζεται ανατολίτικη και εξωτική. Η ελληνικότητα του τόπου, παρά την ελληνική πλειοψηφία του λαού, απεικονίζεται το λιγότερο. Οι Άγγλοι αντιλαμβάνονται την επιθυμία των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα. Έτσι αποφεύγουν κάθε συσχετισμό. Καθοδηγούνται στις απεικονίσεις από πολιτικά ελατήρια ή ίσως πιστεύουν ότι το κοινό τους ενδιαφέρεται περισσότερο για το εξωτικό και ανατολίτικο στοιχείο. Προσπαθούν να τονίσουν τον ευεργετικό τους ρόλο που εκπολιτίζει τους απολίτιστους Κυπρίους και έτσι να δικαιώσουν την παρουσία τους και να αποκτήσουν την υποστήριξη του κόσμου τους. Προέχει λοιπόν η Κύπρος να είναι ανατολίτικη και απολίτιστη. *Η Κύπρος είναι η Ανατολή. Μην αναζητάτε λιβάδια κάτω από τις φοινικιές*, έγραψε ο Herworth Dixon το 1879.

Τον 20^ο αιώνα το νησί γίνεται γνωστό σε όλη την Ευρώπη σαν ένας από τους δημοφιλέστερους τουριστικούς προορισμούς. Κατά τις πρώτες δεκαετίες οι Άγγλοι εργάζονται για την ανοικοδόμηση του τόπου. Δημιουργείται μια άριστη κυβερνητική μηχανή, κατασκευάζονται δρόμοι, αποξηραίνονται τα έλη, καταπολεμείται η ακρίδα και οι λοιμοί

ενώ ενθαρρύνεται η οικονομία και το εμπόριο. Ακολουθείται το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και μεγάλες εταιρίες επενδύουν στην Κύπρο. Το 1925 η Κύπρος γίνεται επίσημα αποικία του Βρετανικού Στέμματος και οι Κύπριοι Βρετανοί υπήκοοι.

Οι πρώτοι Έλληνες ζωγράφοι φθάνουν στο νησί στην αρχή του 20^{ου} αιώνα σαν εκπαιδευτικοί. Ο Απόστολος Γεραλής (1886-1983) και ο Εμμανουήλ Αύγουστος διδάσκουν στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Ο Άγγελος Γιαλινάς (1857-1939) σταματά για λίγο καθοδόν προς την Αίγυπτο.

Σύντομα οι Άγγλοι εκμισθώνουν καλλιτέχνες που φιλοτεχνούν τις πρώτες αφίσες για την προώθηση του νησιού και των προϊόντων του. Ο Keith Henderson (1883-1960), ένας από τους πρώτους Βρετανούς pointillistes, απεικονίζει την Αμμόχωστο και το χωριό της Περιστερώνας για συμμετοχή στις εκθέσεις των αποικιών της αυτοκρατορίας. Ο Ethelbert White (1891-1972) εμπνέεται από τα βουνά και τη θάλασσα.

Σ' όλη την διάρκεια του μεσοπολέμου η Βρετανική πολιτική αποσκοπούσε στην δημιουργία της «κυπριακής ταυτότητας» που θα απομάκρυνε τους ελληνοκυπρίους από την Ελλάδα και θα τους έκανε πιστούς στην Βρετανία. Για να πετύχει τον σκοπό της η αποικιοκρατική κυβέρνηση δεν δίστασε να δοκιμάσει να μεταποιήσει την εθνική ταυτότητα των Κυπρίων. Με την συνεργασία του Σουηδού αρχαιολόγου Einar Gjerstad, ο τότε κυβερνήτης Sir Ronald Storrs διασκευάζει θεωρίες βασισμένες σε αρχαιολογικά ευρήματα με σκοπό να αποδείξει ότι οι Κύπριοι δεν έχουν καθόλου ελληνικές ρίζες αλλά είναι ένα ιθαγενές μίγμα φυλών της Μέσης Ανατολής. Τον ίδιο δρόμο ακολουθεί και το Βρετανικό Ινστιτούτο υποστηριζόμενο από μια ομάδα Άγγλων αποδήμων που ζει κυρίως στην Κερύνεια. Ο Storrs παίρνει διαταγές να διαδώσει και να διδάξει Κυπριακό πολιτισμό ενώ το εκπαιδευτικό σύστημα αλλάζει για να καλλιεργηθεί στις επόμενες γενιές των Κυπρίων η πίστη προς την Βρετανία. Ο Storrs οργανώνει τις πρώτες καλλιτεχνικές εκθέσεις με την συμμετοχή Ελληνοκυπρίων, Τουρκοκυπρίων, Αρμενίων και Άγγλων ελπίζοντας έτσι να προβάλει την πολυεθνικότητα της Κύπρου. Ακολουθώντας αυτή την τακτική, το καινούργιο κυβερνείο κτίζεται σ' ένα ρυθμό που συνδυάζει γοτθικά, (καμάρες) βυζαντινά (θόλος) και ισλαμικά στοιχεία (βεράντες).

Στην Κερύνεια, μια ομάδα Άγγλων καλλιτεχνών δημιουργεί την δική της παροικία. Συναναστρέφονται μεταξύ τους, απεικονίζουν τους Κυπρίους, εμπνέονται από τον ήλιο, το φως και την θάλασσα, αλλά παραμένουν σταθερά απομακρυσμένοι από τον αυτόχθονα πληθυσμό τον οποίο θεωρούν κατώτερης τάξης και διανοήσης. Μεταξύ τους οι Arthur Legge, Geoffrey de Selincourt και Cecil Arthur Hunt (1873-1965). Οι γυναίκες ζωγράφοι δεν έλειπαν. Η Gladys Peto εισάγει στην Κύπρο τους ρυθμούς της Art Deco. Οι Ann Villiers, Freda Blois, και η Lady Trench αφοσιώνονται στην τοπιογραφία του νησιού. Πιο ανθρώπινη και συμπαθητική ήταν η Marjorie Congreve (1885-1972) η εξαίρεση άλλωστε του κανόνα: η Congreve έζησε με τους ντόπιους, εργάστηκε μαζί τους και δέχτηκε τον στομπισμό των συμπατριωτών της. Αγάπησε τόσο τους ανθρώπους όσο και το τοπίο.

Marjorie Congreve
Παναγία Χρυσορογιάτισσα
περ. 1930, παστέλ,
39x46 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

Με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δημιουργούνται στην Κύπρο στρατόπεδα Εβραίων μεταναστών που ζητούν να προχωρήσουν στην Παλαιστίνη, στο νέο κράτος του Ισραήλ. Οι Άγγλοι τους κρατούν στο νησί και τους μεταφέρουν στο Ισραήλ σε μικρές ομάδες. Στην Αμμόχωστο, 26 κρατούμενοι απεικονίζουν την ζωή πίσω από τα συρματοπλέγματα.

Το 1948 ένας άλλος ζωγράφος εβραϊκής καταγωγής, ίσως το μεγαλύτερο όνομα της αγγλικής τέχνης της εποχής, πέρασε από την Κύπρο. Ο David Bomberg (1890-1973) ήρθε με την οικογένεια του για διακοπές και για να ξεφύγει από την μελαγχολία που τον μάστιζε σαν επακόλουθο του πολέμου. Κάτω από το φως της Κύπρου έκανε τα μεγαλύτερα αριστουργήματα της καριέρας του.

Αφού οι απόπειρες των Άγγλων για κυπριακή ταυτότητα δεν απέφεραν καρπούς και οι Ελληνοκύπριοι ζητούσαν όλο και πιο έντονα ένωση με την Ελλάδα, η διοίκηση κατέφυγε σ' ένα άλλο σχέδιο. Άρχισε έντεχνα να προωθεί τον διαχωρισμό των κοινοτήτων με την κάθε μία να αναπτύσσει ξέχωρα και ανταγωνιστικά την δική της εθνική ταυτότητα. Οι αποικιοκράτες μπορούσαν έτσι να επιβάλλονται μέσα από το σχήμα του «διαίρει και βασίλευε» και να εξασφαλίζουν την αποτροπή της ένωσης με την Ελλάδα αφού η Τουρκική κοινότητα δεν θα συναινούσε ποτέ. Υποστηρικτής και εκτελεστικό όργανο αυτής της πολιτικής ήταν το περιοδικό *Cyprus Review* και ο αρχισυντάκτης του (1954-56) Lawrence Durrell. Τα άρθρα του περιοδικού αναφέρονται σε δύο ξεχωριστές ομάδες Κυπρίων. Οι απεικονίσεις δείχνουν τώρα δύο ξεχωριστές κοινότητες. Ο Lawrence Durrell γράφει στην Freya Stark:

...πρέπει να μου στείλεις επειγόντως μερικές φωτογραφίες και ένα άρθρο για ένα τουρκοκυπριακό θέμα...

Η Ολλανδή Doreen Van Oyen σχεδιάζει σ' ένα τεύχος τις εκκλησίες στο Τροόδος, ενώ ο Jonathan Abrahams σχεδιάζει σ' άλλο τεύχος ισλαμικά τεμένη. Η Rosemary Grimble παρουσιάζει τον χότζα σ' ένα τεύχος, ενώ η Fay Nind παρουσιάζει τον Αντώνη Νικόλα από την Ομορφίτα σε άλλο, κτλ. Οι δύο κοινότητες παρουσιάζονται απ' εδώ και μπρος πάντοτε ξεχωριστά.

Οι Άγγλοι προχωρούσαν σε μια καθαρά ανθελληνική πολιτική. Η Εθναρχία έδωσε αγώνα σε όλα τα επίπεδα, ακόμα και στην τέχνη. Η ελλαδίτισα Αθηνά Ταρσούλη (1884-1975) καλείται να καταγράψει και ν' απεικονίσει τις ελληνικές ρίζες της Κύπρου και τον λαογραφικό της πλούτο. Παράλληλα οι πρώτοι Κύπριοι ζωγράφοι δίνουν την δική τους απάντηση στην πολιτική των Άγγλων.

Έργα των πρώτων Κυπρίων ζωγράφων εμφανίζονται την δεκαετία του 1920, όπου είναι εμφανής η επιρροή της Αγγλικής σχολής ζωγραφικής και του οριενταλισμού. Παρουσιάζονται επίσης μερικά έργα ταξιδιωτών που επισκέφθηκαν πρόσφατα την Κύπρο. Η έκθεση τελειώνει με μια ευχή για την ειρήνη, έργο του Τουρκοκύπριου σύγχρονου ζωγράφου Emin Cisenel.

Η ανεκτικότητα, η αντοχή και ο συντηρητισμός των Κυπρίων βοήθησαν να ξεπεραστούν τα θυελλώδη σκαμπανεβάσματα της ιστορίας

τους και να επαληθεύσουν τα λόγια του αγγέλου προς την αγία Ελένη όταν ήρθε στην Κύπρο το 326 μ.Χ.:

Κυρία μου Έλενη, ως γοιόν έποικες είς Ιερουσαλήμ και έκτισες πολλούς ναούς, ήτζου ποίσε καί ώδε, ότι όρισμός είναι είς την αυτήν χώρα να κατοικούσιν άνθρωποι έως της συντέλειας, και να μέν ξηλειφθή είς τους αιώνας.

Αυτοί οι πίνακες, που άφησαν πίσω τους οι ταξιδιώτες ζωγράφοι αποτελούν αναμνήσεις και ενθύμια που παρουσιάζουν την ψυχή και το πνεύμα της Κύπρου. Παρουσιάζουν ένα πολιτιστικό μωσαϊκό το οποίο συνδέει τούτο τον τόπο με την Ανατολή και την Δύση. Αυτό το μωσαϊκό, αυτός ο πολιτιστικός θησαυρός, ανήκει τόσο σε μας όσο και στις επόμενες γενιές, στον κόσμο όλο. Του αξίζει η αγάπη και η φροντίδα μας.

Δρ. Ρίτα Κ. Σεβέρη

1.
Luis François Cassas
*Vue des Ruines du Monastère
de Cazzfone Chypre*
(άποψη των ερειπίων του
μοναστηριού του Καζάφανι).
1785, υδατογραφία
ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

2.
Tristram Ellis
Η Υφάντρα
1879, υδατογραφία.
32x42 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

2

3.
Arthur Legge
Friday Bazaar
(Το Παζάρι της Παρασκευής)
1936, υδατογραφία
44x50 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

3

4.
Arthur Legge
Το Χάνι του Συμεών
1928, υδατογραφία,
44x50 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

5.
Arthur Legge
Το Παζάρι
1928, υδατογραφία,
44x50 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

6.

Carl Werner
*Departure of the Galley
 with Caterina Cornaro,
 Queen of Cyprus from Venice*
 (Αναχώρηση της Γαλέρας
 από τη Βενετία
 με την Κατερίνα Κορνάρο,
 Βασίλισσα της Κύπρου)
 περ. 1865, υδατογραφία,
 132x170 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

6

7.

Francis Arundale
The Mosque at Famagusta, Cyprus
 (Το Τζαμί στη Αμμόχωστο)
 περ. 1833, υδατογραφία,
 35x43 εκ.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

7

8

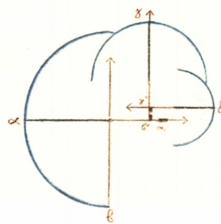
8.
Hermann Solomon Corrodi
Λάρνακα της Κύπρου
περ. 1877.ελαιογραφία.
125 x 88 εκ.
ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ & ΡΙΤΑΣ ΣΕΒΕΡΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός του Υπουργού Πολιτισμού, Ευάγγελου Βενιζέλου	9
Χαιρετισμός του Υπουργού Μακεδονίας-Θράκης, Χάρη Καστανίδη	10
Χαιρετισμός του Προέδρου του Δ.Σ. του Τελλογλείου Ιδρύματος, Δημητρίου Παντερμαλή	11
Χαιρετισμός του Προέδρου και Διευθύνοντος Συμβούλου της Δ.Ε.Θ. α.ε., Βασιλείου Κουρτέση	12
Χαιρετισμός του Εντεταλμένου Συμβούλου της Δ.Ε.Θ. α.ε., Παναγιώτη Αβραμόπουλου	13
Αλεξάνδρα Γουλάκη-Βουτυρά <i>Η Έκθεση Κύπρος 1700-2000</i>	15
1η ΕΝΟΤΗΤΑ <i>Το Έργο του Αδαμάντιου Διαμαντή</i>	
Η Αλίκη Τέλλογλου για τον Κόσμο της Κύπρου	20
Σύντομο Βιογραφικό του Αδαμάντιου Διαμαντή	23
Ελένη Νικήτα <i>Αδαμάντιος Διαμαντής</i>	25
2η ΕΝΟΤΗΤΑ <i>Ο Τώνης Σπητέρης για την Κυπριακή Τέχνη</i>	
Φανή Μουμτζίδου-Παπατζίμα <i>Η δραστηριότητα του Τώνη Σπητέρη για την προβολή της κυπριακής τέχνης μέσα από δύο ανέκδοτα χειρόγραφα</i>	36
3η ΕΝΟΤΗΤΑ <i>Ταξιδιώτες ζωγράφοι στην Κύπρο 1700-1960 Συλλογή Κώστα και Ρίτας Σεβέρη</i>	
Ρίτα Κ. Σεβέρη <i>Ταξιδιώτες Ζωγράφοι στην Κύπρο 1700-1960</i>	50

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΚΥΠΡΟΣ 1700-2000
ΣΕ ΣΧΗΜΑ 19,8x28εκ. ΤΥΠΩΘΗ
ΚΕ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 2003
ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ “ΣΧΗΜΑ ΚΑΙ
ΧΡΩΜΑ” ΣΕ 1500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΚΑΙ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ MAGNO SATIN 170 GR,
ΜΕ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΗΣ ΟΜΩΝΥΜΗΣ
ΕΚΘΕΣΗΣ ΠΟΥ ΟΡΓΑΝΩΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΚΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ
ΩΣ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ
ΤΟΥ 2003.

ISBN 960-87805-0-0

Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ.
Αγίου Δημητρίου 159Α, 546 36 Θεσσαλονίκη
Τηλ./fax 2310 991610
e-mail: dchatzig@tf.auth.gr
www.auth.gr/teloglion

Συνδιοργάνωση

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΘΕΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Συνεργασία

ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ
ΣΠΙΤΙ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Με την Υποστήριξη

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Αποκλειστικός Χορηγός Επικοινωνίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ 1974

ISBN 960-87805-0-0

